

# O mikrosociološkim temeljima makrosociologije

---

**Pavić, Luka**

**Master's thesis / Diplomski rad**

**2020**

*Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:* **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:453800>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-11-11**



Sveučilište u Zagrebu  
Filozofski fakultet  
University of Zagreb  
Faculty of Humanities  
and Social Sciences

*Repository / Repozitorij:*

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb  
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

AK.GOD. 2019./2020.

Luka Pavić

## **O mikrosociološkim temeljima makrosociologije**

Mentor: doc.dr.sc. Krešimir Žažar

Zagreb, rujan 2020.

## Sadržaj

|  |           |
|--|-----------|
| <b>1. UVOD - O OPREČNIM TEORIJSKIM STRATEGIJAMA U SOCIOLOGIJI I MIKRO-UTEMELJENOSTI MAKRO-FENOMENA</b>   | <b>3</b>  |
| <b>1.1. MIKROSOCIOLOŠKE TEORIJE</b>  | <b>6</b>  |
| <b>1.1.1. Teorija simboličkog interakcionizma i etnometodologija (fenomenologijska sociologija)</b>  | <b>10</b> |
| 1.1.1.1. Teorija simboličkog interakcionizma   | 10        |
| 1.1.1.2. Etnometodologija (fenomenologijska sociologija)   | 12        |
| <b>1.2. MAKROSOCIOLOŠKE TEORIJE</b>  | <b>15</b> |
| <b>2. ODNOS AKTERA I DRUŠTVENIH STRUKTURA U SOCIOLOGIJI ANTHONY GIDDENSA</b>   | <b>18</b> |
| <b>3. EMERGENTISTIČKA PARADIGMA U SOCIOLOGIJI, TRANSFORMATIVNI MODEL (TMDD) ROYA BHASKARA I MORFOGENETIČKI/MORFOSTATIČKI (M/M) MODEL MARGARET ARCHER</b> | <b>27</b> |
| 3.1. O EMERGENCIJI U SOCIOLOGIJI   | 28        |
| 3.2. BHASKAROV TRANSFORMATIVNI MODEL DRUŠTVENOG DJELOVANJA (TMDD)  | 31        |
| 3.3. MORFOGENETIČKI/MORFOSTATIČKI (M/M) MODEL MARGARET ARCHER  | 35        |
| 3.4. VEBLENOV UTJECAJ NA ŠKOLU KRITIČKOG REALIZMA  | 41        |
| <b>4. KAUZALNI MEHANIZMI I MIKRO-TEMELJI MAKRO-FENOMENA</b>  | <b>42</b> |
| <b>5. ZAKLJUČAK</b>  | <b>51</b> |
| <b>6. BIBLIOGRAFIJA</b>  | <b>52</b> |

## Kazalo slika

|   |           |
|---|-----------|
| <b>SLIKA 1. KAUZALAN UČINAK INDIVIDUA NA STVARANJE DRUŠTVENIH STRUKTURA.</b>                    | <b>12</b> |
| <b>SLIKA 2. KAUZALAN UTJECAJ DRUŠTVENIH ČINJENICA NA INDIVIDUUM I DURKHEIMOVA METODOLOGIJA.</b> | <b>15</b> |
| <b>SLIKA 3. GIDDENSOVA HIJERARHIJA SVIJESTI (GIDDENS, 1984: 7).</b>                             | <b>20</b> |
| <b>SLIKA 4. GIDDENSOV STRATIFIKACIJSKI MODEL DJELOVANJA (GIDDENS, 1979: 56).</b>                | <b>21</b> |
| <b>SLIKA 5. GIDDENSOVI MODALITETI STRUKTURACIJE (GIDDENS, 1979: 82).</b>                        | <b>25</b> |
| <b>SLIKA 6. OBLICI PRAVILA PREMA GIDDENSU (GIDDENS, 1984: 22).</b>                              | <b>26</b> |
| <b>SLIKA 7. BHASKAROV TMDD (BHASKAR, 1979: 40).</b>   | <b>33</b> |
| <b>SLIKA 8. MORFOGENETIČKI CIKLUSI U M/M MODELU (ARCHER, 1995: 76).</b>                         | <b>39</b> |
| <b>SLIKA 9. MIKRO-MAKRO RELACIJA KAO ODNOS SUPERVENIJENCIJE (SAWYER, 2005: 70).</b>             | <b>45</b> |
| <b>SLIKA 10. KAUZALNI FUNDAMENTALIZAM. MAKRO DINAMIKA IZ PERSPEKTIVE SUPERVENIJENCIJE.</b>      | <b>46</b> |
| <b>SLIKA 11. COLEMANOV MODEL MIKRO-MAKRO TRANZICIJE. (HEDSTRÖM I SWEDBERG, 1998: 22)</b>        | <b>48</b> |
| <b>SLIKA 12. COLEMANOV MODEL PRIMJENJEN NA WEBEROVU TEZU O NASTANKU KAPITALIZMA.</b>            | <b>49</b> |

## 1. Uvod - o oprečnim teorijskim strategijama u sociologiji i mikro-utemeljenosti makro-fenomena

U filozofiji znanosti i znanosti općenito prisutna je dugotrajna rasprava o odnosu između fenomena i činjenica više razine i onih niže razine, tj. o odnosu između *mikro* i *makro* razina proučavanja nekog fenomena. Središnje pitanje te rasprave jest pitanje povezanosti svojstava, aktivnosti, međuzavisnosti mikrokonstitutivnih elemenata s makrostrukturnim, sistemskim svojstvima. U prirodnim znanostima ovo je pitanje povezanosti između atoma i molekula, u filozofiji uma između tijela i uma, dok je u društvenim znanostima između individua i društvenih entiteta.

Višestrukost razvijenih generalnih pretpostavki, aksioma modela, koncepata, teorija i pristupa u razmatranju metodoloških, ontoloških i epistemoloških pitanja o temeljnom predmetu proučavanja sociologije neizbježno je uvjetovala njezin metateorijski status multiparadigmatične znanosti. Ova iznimna složenost ustroja sociologije te njezina interna diferencijacija nužno je prouzročila brojne polarizacije, odnosno sociološke dihotomije u proučavanju društvenih fenomena i društvene stvarnosti, kao što su one mikro i makro razine; individualizma i strukturalizma; akcije i strukture; nominalizma i realizma; subjektivizma i objektivizma; redukcionizma i antiredukcionizma; induktivizma i deduktivizma; naturalizma i antinaturalizma; nomotetike i ideografije; socijalne statike i socijalne dinamike te brojne druge.

Pokušamo li ipak, radi analitičkih potreba sistematizirati brojnost ovih teorija u dvije temeljne skupine vodeći se općenitim taksonomskim načelima drugih teoretičara, (Udehn, 2001.) uspjeli bismo izdvojiti mikrosociološke i makrosociološke teorije. U dugogodišnjem raskolu u sociologiji oko pitanja ontološkog statusa društva i metodologije primjerene za njezino proučavanje, mikrosociološke su koncepcije društvene fenomene definirale kao agregat ili zbir pojedinaca pri čemu društvene fenomene proučavaju isključivo u terminima individua i njihovih interakcija. Makrosociološke teorije, s druge strane, društvo definiraju kao uređenu i jedinstvenu cjelinu nedjeljivu na pojedince od kojih se sastoji te slijede metodologiju da društvene fenomene nije moguće izučavati bez uporišta u društvenim cjelinama čiji su sastavni dio. Dok mikrodeterministička i elementaristička epistemološka strategija smatra da nižerazinski dijelovi nekog entiteta, s primjerice, **R-1** razine, određuju kompoziciju i ponašanje sustava na **R** razini, dotle makrodeterministička epistemološka

strategija tvrdi da su entiteti viših, **R** razina autonomni i nezavisni od komponenata s **R-1** razine.

Svojstvena mikrodeterminističkoj, redukcionističkoj koncepciji jest atomistička, elementarna ideja da je cjeloviti entitet ništa drugo do zbir svojih dijelova ili komponenata, kao i ideja da je viša razina organizacije nekog fenomena potpuno determinirana nižim razinama organizacije. Kyriakos Kontopoulos ističe dva korolara ovoj tvrdnji: da je sva svojstva viših fenomena moguće reducirati na svojstva nižih fenomena te da je zakone i pravilnosti koji upravljaju višim razinama fenomena također moguće reducirati na zakone i pravilnosti nižih razina fenomena. (Kontopoulos, 1993: 14)

Makrodeterministička, holistička strategija, s druge strane, koristeći se rječnikom opće teorije sustava i Hegelovim pojmom totaliteta, naglašava potpunu autonomiju viših razina makrosustava i determiniranost nižih razina i komponenata višima.

Prilikom formaliziranja deduktivno-nomološkog (D-N) modela znanstvenog objašnjavanja, njemački filozof Carl G. Hempel definirao je nekoliko propozicija kategoriziranih u logičke i empirijske *kriterije adekvatnosti*. Ukratko, ove propozicije nalažu da *explanandum* mora biti logička posljedica *explanansa*; da *explanans* mora sadržavati generalne zakonitosti koje služe za izvođenje *explananduma*; da *explanans* mora imati empirijski sadržaj, tj. mora u načelu biti podvrgnut eksperimentalnom ili opservacijskom ispitivanju te da propozicije koje sačinjavaju *explanans* moraju biti istinite<sup>1</sup> (Hempel, 1965: 248-249). Upravo je logika ovih propozicija u sociologiji poslužila kao temelj brojnim makro-društvenim teorijama o razvojnim zakonima, transformacijama ili tranzicijama društava kao što su primjerice Lenskijeva teorija društvene evolucije ili Hernesova teorija strukturalnih promjena (Kontopoulos, 1993: 180-207). Istaknutu kritiku ovog modela znanstvenog objašnjavanja uputio je Karl Popper tvrdeći da je pronalazak zakonitosti u razvojjima društava nemoguć odnosno da metoda poopćavanja ili generalizacije ne može pružiti uspješne rezultate u društvenim znanostima (Popper, 1961: 5-8). Uvažavajući kritike da je pronalazak društvenih zakonitosti nemoguć, autori iz područja bihevioralne sociologije kao što je George C. Homans usredotočili su se na pronalazak zakona u individualnom djelovanju, smatrajući da je sve makro-društvene fenomene moguće reducirati na individualno djelovanje. (Homans, 1961.)

---

<sup>1</sup> Explanans je srodan pojmu nezavisne, egzogene varijable modela, onoga što treba pružiti tumačenje explananduma, zavisne ili endogene varijable modela. (Hempel, 1965: 247)

Slijedeći autore iz područja analitičke sociologije, a suprotno prethodno iskazanim metodološkim postavkama nekih teorija, mišljenja smo da bi se u objašnjavanju društvenih fenomena kao što su makro-strukturalne distribucije segregacija, učinci kolektivnih djelovanja, različite organizacijske forme ili nastanak određenih oblika gospodarstva trebalo baviti analizom društvenih relacija među individuama pri čemu se individualna djelovanja i posljedice takvih relacija poimaju kao nenamjeravana posljedica kolektivnog djelovanja ciljno-racionalno orijentiranih aktera koji djeluju unutar strukturalno predefiniranih uvjeta (Stinchcombe, 1975: 11-33). Tematiziranje ove relacije zahtijeva usvajanje pretpostavki vidljivih u pristupima kao što su Beckerova teorija racionalnog izbora (Becker, 1976.), Simonovi modeli ograničene racionalnosti (Simon, 1983.) ili Hedströmova analitička sociologija koja individualno djelovanje definira kao ishod složene interakcije raznih želja, uvjerenja ili prilika (DBO teorija) (Hedström, 2005.). Individualno, racionalno djelovanje se stoga definira kao rezultat određenog izbora pojedinca s definiranim sredstvima kojima nastoji ostvariti željeni cilj. No, kako smatramo da uspješno sociološko istraživanje ne bi smjelo apstrahirati društveni kontekst od individualne razine donošenja odluka, iz toga nužno slijedi tvrdnja da je pojedinac utjelovljen u mrežu interakcija s ostalim pojedincima što je posljedica složenih društvenih i ekonomskih procesa zbog čega se proučavanje ove intersubjektivne međuzavisnosti pojedinaca nameće kao glavni zadatak ovog rada. Eksplanatorno načelo ovog rada slijedit će misao Roberta K. Mertona i njegove ideje o *teorijama srednjeg dometa*, tj. tendenciju sociologije da se „sukcesivno bavi fenomenima mikro i makro razine analize.“ (Merton, 1975: 34) Ovo je blisko strukturalnom individualizmu Larsa Udehna prema kojemu se struktura i promjene svih društvenih fenomena objašnjavaju u terminima individua i njihovih međusobnih relacija. Ono se razlikuje od tradicionalnog metodološkog individualizma budući da naglašava eksplanatorni značaj društvenih struktura u koje je pojedinac „utjelovljen“ (Udehn, 2001: 318-319). Ideja o mikro-utemeljenosti svih makro-fenomena preuzeta je od Jamesa Colemana i njegove težnje za mehanicističkim objašnjavanjem relacije između dva društvena fenomena. Kao što će biti prikazano, Colemanova ideja jest da prihvatljiva sociološka analiza zahtijeva specifikaciju situacijskih mehanizama putem kojih makro-fenomeni utječu na neposredno donošenje odluka individualnih aktera kao i transformacijske mehanizme putem kojih individualno djelovanje stvara i povratno utječe na makro-fenomene.

Formuliranje mikro osnova makro fenomena kao cilja ovog rada stoga zahtijeva analizu u nekoliko iteracija. Ponajprije, kako bismo našu analizu uspješno izgradili mikro

osnovama, tj. pružili sistematičan iskaz individualnog djelovanja kao polazišne točke i generativnog uzročnika društvenih fenomena i uloge koju pritom u konstituiranju individualnog djelovanja imaju njihova psiho-fizička stanja, dispozicije, želje ili uvjerenja, nužno je pozvati se na nalaze teoretičara kao što su J.W.N. Watkins, George C. Homans, Randall Collins, kao i određene sociološke pristupe simboličkog interakcionizma i etnometodologije (fenomenologijske sociologije). Uvažavajući istodobno činjenicu da se svako individualno djelovanje odvija u određenim strukturalnim okolnostima te je predodređeno društvenim čimbenicima, u analizu je neophodno uključiti i postavke osnivača sociologije kao što su Durkheim i Marx. No, iako iznimno korisne, ove dvije teorijski i metodološki dispartne koncepcije pružaju epifenomenalističku, jednostranu analizu složenog društvenog univerzuma. Dok prva skupina mikrosocioloških teorija naglašava individualnu razinu pritom zanemarujući onu strukturalnu, dotle potonja skupina makrosocioloških teorija čini upravo suprotno: u svojim analizama ontološki prioritet pridaje strukturalnoj razini, zanemarujući razinu individua. Upravo zbog ove ireverzibilnosti u proučavanju društvenih fenomena i procesa, smatramo da je radi uspješnog modeliranja njihove geneze neophodno implementirati interakciju individualne i strukturalne razine. Kako smo u prethodnom odjeljku anticipirali, uspješna analiza ne smije apstrahirati jednu razinu nauštrb druge zbog čega ćemo slijediti „integrativni“ pristup, bilo u vidu rekurzivnosti društvenih praksi (Giddens), bilo u individualno-posredovanom kolaborativnom izrastanju (*emergiranju*) društvenih fenomena nesvodivima na individue (Bhaskar i Archer) ili identificiranju kauzalnih procesa koji dovode do nastanka određenog oblika gospodarstva (Colemanova mikro-makro tranzicija).

### **1.1. Mikrosociološke teorije**

Mikrosociološke teorije – analogno mikrodeterminističkoj i redukcionističkoj epistemološkoj strategiji te primjenjujući metodološki individualizam (MI) – tvrde da se društveni entiteti, fenomeni i društvene zakonitosti moraju definirati, reducirati ili objasniti u terminima individua, njihovih psiho-fizičkih stanja, djelovanja, međusobnih interakcija, društvenih situacija i fizičke okoline. Stajalište je ovo i autora čiji je doprinos razvoju ove metodološke orijentacije bio izniman, J.W.N. Watkinsa, koji je ustvrdio da se „svi društveni procesi i događaji moraju izvesti ili objasniti iz a) principa koji rukovode ponašanjem svih sudionika te b) opisa svojih situacija.“ (Watkins, 1953: 729) Društveni se poredak, dakle, prema ovom stajalištu ne može održati bez uporišta u individualnim motivima i recipročnosti

u društvenom djelovanju. Također, sukladno Watkinsovoj konstataciji da je MI izveden iz evidentne činjenice da su društveni fenomeni zapravo ništa drugo do izravno ili neizravno proizvedene ljudske tvorevine, (Watkins, 1953: 729) ova strategija oprečna je stajalištu da se makro-fenomeni mogu izravno opažati te da se ponašanja individua i njihove međusobne relacije ne bi trebale razmatrati.<sup>2</sup> Riječima Sorokina, „takav pristup navodi atomističko-singularističke istraživače da svoje istraživanje usmjere na konkretne, vidljive, „mikrosociološke“ fenomene, budući da samo opipljive stvari mogu biti promatrane kao jedinstvene ili odvojene varijable i zato što su velike, unificirane cjeline diskretne te nemaju perceptivni karakter (Sorokin, 1966: 41).<sup>3</sup>

Nastojimo li formalizirati zahtjeve MI-a u nekoliko aksioma, moguće je konstatirati:

- a) tvrdnju strogog, radikalnog metodološkog individualizma, koji zagovara individualno djelovanje i međusobnu interakciju kao jedine kriterije za znanstveno objašnjavanje
- b) isključivost, odnosno ontološki prioritet individuuma u bilo kojem društvenom procesu te epistemološki prioritet MI-a kao eksplanatornog modela
- c) umjereniji zahtjev MI-a, koji nalaže da je implementacija individua u društvene procese neophodna prema čemu niti jedno znanstveno tumačenje ne može biti valjano ukoliko ne prihvati ovu implementaciju
- d) konstruktivistički zahtjev koji nalaže da iako većina društvenih fenomena ne može biti reducirana na mikrokonstitutivne elemente, niti jedan društveni fenomen ne može postojati bez uporišta i relacije na ostale individue. Za ovo stajalište karakteristična je koncepcija da se gotovo svi društveni fenomeni odvijaju iznad razine društvenog djelovanja i intersubjektivne kolaboracije (Kontopoulos, 1993: 85).

Lars Udehn je identificirao nekoliko istraživačkih programa koji primjenjuju ovu metodološku orijentaciju: racionalističko-utilitarističke koncepcije teorije racionalnog izbora austrijske škole neoklasične ekonomije, vidljive u radovima Carla Mengera, Ludwig von

---

<sup>2</sup> Perceptivni kriterij MI-a koji korporealne individue razlikuje od društvenih cjelina i kolektiviteta u svojstvu da potonje nije moguće izravno opažati osjetilima konzistentan je dvama kriterijima demarkacije logičkog pozitivizma koji odjeljuju znanost od metafizike. Pored kriterija *metodološkog monizma*, koji nalaže da među svim znanostima, pa tako i prirodnim i društvenim, postoji jedinstvo u metodologiji, kriterij *empiricizma* nalaže da je svo znanje moguće izvesti iz opažanja i iskustva. (Udehn, 2001: 167-199). Tvrdnja da su društveni entiteti zapravo *logičke konstrukcije* o individuama produžetak je Russellove misli da je svo znanje zapravo akumulacija mnogih pojedinačnih opažanja osjetilima posredovanih psihološkim mehanizmom udruženja (asocijacije). (Russell, 1914.) Sličan zahtjev postavlja i Rudolf Carnap, smatrajući da zakonitosti i koncepti u društvenim znanostima koji nemaju temelj u neposrednom iskustvu i individualnim opažanjima moraju biti napušteni ili redefinirani u terminima individua. (Carnap, 1928.)

<sup>3</sup> Ovakvo stajalište zadovoljava Ritzerove kriterije paradigme socijalne definicije te socijalno-biheviornalne paradigme. (Ritzer, 1997: 407-423)



Misesa, Josepha Schumpetera i Friedricha von Hayeka; biheviorističku sociologiju George Homansa i institucionalnu ekonomsku teoriju Olivera Williamsona te subjektivističko-interpretativističke istraživačke programe kao što je mikrosociološka teorija Randalla Collinsa (poznatija kao teorija ritualnih lanaca interakcije); *verstehen* sociologiju Maxa Webera i Wilhelma Diltheyja te teoriju simboličkog interakcionizma, etnometodologiju i fenomenologijsku sociologiju (Udehn, 2001.).

U analiziranju racionalno-utilitarističkih teorija, Kontopoulos ističe tri skupine pretpostavki ovih teorija: racionalnosti i izbora; želja i preferencija te alternativnih tokova djelovanja (Kontopoulos, 1993: 90). Prva skupina pretpostavki nalaže da je gotovo svako individualno djelovanje racionalno, samointeresno te usmjereno na maksimizaciju profita. Podrijetlo ovih utilitarističkih načela teorije počiva u ortodoksnoj neoklasičnoj ekonomskoj teoriji i njezinom transhistorijskom modelu *homo economicusa*, arhetipu hiperracionalnog, atomiziranog aktera koji posjeduje neograničene kognitivne sposobnosti pomoću kojih može odabrati optimalan ishod djelovanja.

Druga skupina pretpostavki, ona o željama i preferencijama upućuje na temeljne potrebe individua izraženima kao fiksnim preferencijama koje su istovjetne za svakog individuumu u različitim historijskim razdobljima te koje imaju egzogenu formu budući da u posredovanju s ograničavajućim odnosno omogućavajućim društvenim strukturama definiraju otkrivene preferencije populacije individuumu.

Konačno, treća skupina pretpostavki upućuje na alternativne ishode djelovanja gdje različite mogućnosti ponašanja imaju vlastitu povezanost s rasporedom želja i preferencija te na temelju toga formiraju ukupan skup mogućih optimalnih djelovanja koje će pojedinac najvjerojatnije slijediti (Kontopoulos, 1993: 90).

Collinsova mikrosociološka koncepcija primjer je teorijske strategije koja društvenu strukturu definira kao stabilne obrasce agregiranih individualnih ponašanja. Ovo je također blisko Homansovom iskazu da „struktura upućuje na one aspekte društvenog ponašanja koje istraživač smatra relativno trajnima“ (Homans: 1975: 53). Slično tome, Collins definira društvenu strukturu i sve društvene fenomene kao *mikroponavljanja u fizičkom svijetu* budući da su zapravo „mikrotranslacija opetovanog ponašanja ljudi u određenim lokacijama koji se koriste određenim fizičkim objektima te komuniciraju istim simboličkim izrazima s određenim ljudima“ (Collins, 1981: 995). Pri mikrotranslaciji Collins misli na translaciju svih makrofenomena u mikrofenomene: „mikrotranslacijska strategija otkriva empirijsku realnost

društvenih struktura kao obrazaca ponavljajućih mikrointerakcija“ (Collins, 1981: 985). Nadalje, on smatra da, strogo govoreći, ne postoje država, gospodarstvo, kultura ili društvena klasa. Umjesto toga, Collins smatra da postoji samo određena skupina individua koje djeluju u određenim mikrosituacijama.

Homans i Collins zagovaraju redukcionistički pristup sociologiji koji društvene fenomene objašnjava „odozdo“. Također, obojica zagovaraju i primjenu MI-a pri čemu Collins nalaže da „i dinamika i inercija svakog kauzalnog objašnjavanja društvene strukture mora biti mikrosituacijska“ (Collins, 1981: 990). Prema Collinsovoj pretpostavci, svi društveni fenomeni sastavljeni su od neprestano rastućeg kompleksa konverzacijskih susreta koje on naziva *ritualnim lancima interakcije*. Slično Homansovom stajalištu, Collins osporava objektivno postojanje kolektivnih entiteta, tvrdeći da su „društveni obrasci, institucije i organizacije samo apstrakcije ponašanja individua i sažeci distribucija raznih mikroponašanja u vremenu i prostoru. Ove apstrakcije i sažeci ne čine ništa; ako se doima da čine kontinuiranu realnost to je zbog toga što individue koji ju sačinjavaju ponavljaju svoja mikroponašanja više puta te ako se doima da ga strukture mijenjaju to je zato što individue koji ih tvore mijenjaju svoja mikroponašanja“ (Collins, 1981: 989). Kontopoulos primjećuje kako je u ovome sadržan Collinsov dualistički pogled na društvenu realnost u kojemu mikroprocesi konstituiraju aktivnu stranu kompleksnog društvenog svijeta dok makro-dimenzije veličine, broja i vremena pružaju pasivnu pozadinu situacijskih konteksta (Kontopoulos, 1993: 94). Ovu strategiju Collins primjenjuje u analizi nejednakosti i stratifikacije koje definira kao vremenske ritualne lance interakcija između ljudi različitih resursa kao i u analizi organizacija kao strukturalnih formi koje su stvorile individue koristeći se različitim resursima u interakcijama.

Prema biheviorističkom stajalištu, struktura se definira kao oblik stabilnog i repetitivnog ponašanja. Ova bihevioristička podloga društvene strukture pruža temelje konstrukciji svakog makro fenomena u mikro temeljima. Mikrostruktura se sastoji od nekoliko individua koje ponavljaju svoja ponašanja dok se makrostruktura – translaterano – sastoji od mnogo individua koje ponavljaju svoja ponašanja. Utemeljenost eksplanatorne logike svih makro-fenomena u mikro-temeljima i tvrdnja da je društvena struktura samo apstraktni model podrazumijeva da ona kao apstrakcija ne može vršiti kauzalni utjecaj i biti nezavisna varijabla. Služeći se, dakle, mikrotranslacijom, Collins definira fenomene „iznutra“, s aspekta individua koje ih promatraju i kojima bivaju suočena. Pojmovi poput moći ili države zapravo su interni individuama i interakcijama u koje su uključene. Ova

mikrotranslacija ima nekoliko aspekata, među kojima su najbitniji onaj ontološki, koji makroentitete translacija u mikrosituacije; ontološku mikrotranslaciju eksternih, materijalnih entiteta (kao što su materijalni resursi ili ekonomski viškovi) u subjektivne, mentalne entitete (kao što je osjećaj vlasništva). Moguće je identificirati i epistemološki aspekt mikrotranslacije makrostrukturnih deskriptivnih pojmova u interaktivne eksplanatorne pojmove (Kontopoulos, 1993: 93-101). U tvrdnji da mikrotranslacijska strategija „otkriva empirijske realnosti društvenih struktura kao obrazaca ponavljajućih mikro-interakcija“, Collins zastupa antirealističko stajalište društvenog svijeta kao nečega što je konstituirano na temelju individualnih neformalnih djelovanja.

### **1.1.1. Teorija simboličkog interakcionizma i etnometodologija (fenomenologijska sociologija)**

Među subjektivističko-interpretativnim teorijama, svakako je bitno istaknuti teoriju simboličkog interakcionizma te fenomenologijsku sociologiju i etnometodologiju.

#### **1.1.1.1. Teorija simboličkog interakcionizma**

U članku „Society as Symbolic Interaction“, Blumer izvodi postulat u kojem obrazlaže da se društvo sastoji od individua koje imaju svoje „ja“ (Blumer, 1969:82). Ovime se suprotstavlja makrosociološkim koncepcijama društva koje individuu reduciraju na organizme koji reagiraju na vanjske poticaje kao što su društveni sustav, društvena struktura, kultura, statusni položaj, društvena uloga, običaj ili institucija. Ovim tradicionalnim koncepcijama društva Blumer suprotstavlja Meadovo viđenje društva kao kontinuiranog procesa ljudskog djelovanja: „Meadova shema zasigurno se protivi ovoj koncepciji. Društvo ne tretira kao etabliranu strukturu već kao nastojanje ljudi da se suoče s uvjetima života; ono vidi ljudsko djelovanje ne kao emanaciju društvene strukture već kao formaciju stvorenu od strane ljudskih aktera; ovu formaciju vidi ne kao društvene faktore koji dolaze do izražaja posredstvom ljudskih organizama već kao konstrukte stvorene od aktera; ono vidi život neke grupe ne kao izražaj etablirane strukture već kao proces izgradnje udruženog djelovanja; ono ne tretira društvo kao sistem bilo u formi statične ili dinamične ravnoteže već kao skupinu udruženih akcija...“ (Blumer, 1969: 74).

U obrazlaganju udruženog odnosno kolektivnog djelovanja, djelovanja grupa, institucija, organizacija i društvenih klasa, Blumer tvrdi da se one sastoje od individua koji

međusobno usklađuju tokove djelovanja te da je udružena akcija kolektiviteta zapravo splet odvojenih akata učesnika (Blumer, 1969: 16).

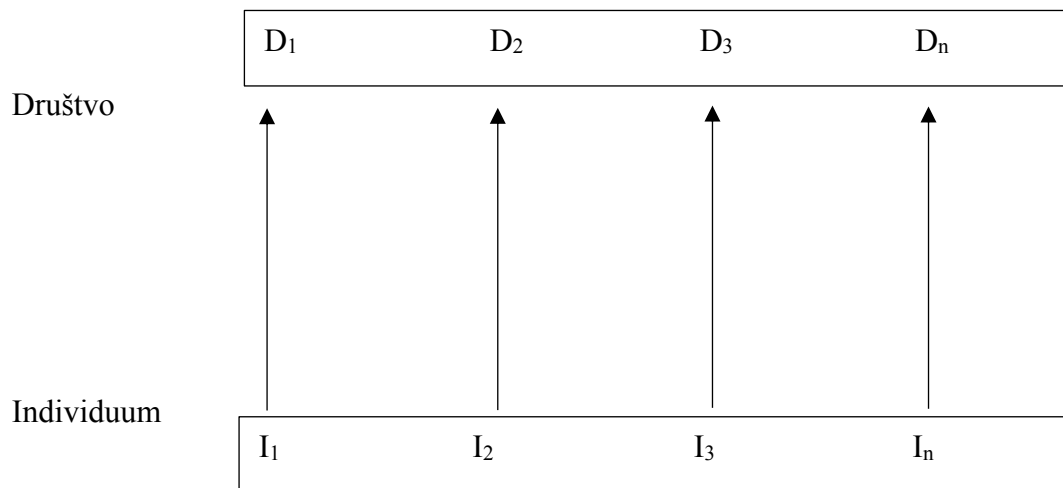
Neki od temeljnih postulata ove teorije su: (Ritzer, 1997:189)

- 1) Ljudska bića, za razliku od nižih životinja, obdarena su sposobnošću razmišljanja
- 2) Sposobnost razmišljanja oblikovana je socijalnom interakcijom
- 3) U socijalnim interakcijama ljudi upoznaju značenja i simbole što im omogućuje korištenje samo njima svojstvene sposobnosti mišljenja
- 4) Značenja i simboli omogućuju ljudima ostvarivanje svojstvene ljudske akcije i interakcije
- 5) Ljudi mogu izmijeniti ili modificirati značenja i simbole koje koriste u akciji i interakciji na osnovi njihove interpretirane situacije
- 6) Ljudi mogu izvesti spomenute modifikacije i promjene djelomično i zbog sposobnosti da su u interakciji sami sa sobom, što im omogućuje ispitivanje potencijalnih tokova akcije, procjenjivanje njihovih relativnih prednosti i manjkavosti te odabir jedne od njih
- 7) Grupe i društva nastaju pomoću procesa međuovisnih obrazaca akcija i interakcija

Prema mišljenju simboličkih interakcionista, stoga, fizička se okolina nikada izravno ne predstavlja individuumu već je uvijek posredovana simbolima te je prisutna u komunikacijskim procesima putem interpretacije simbola. Ona je, stoga, dvostruko posredovana: prvotno translacijom iz fizičke okoline u simboličku a zatim ugrađena u intersubjektivnu interakciju. Društvena je stvarnost stoga konstruirana od strane intersubjektivnih individua te uvijek ima fragilni, kratkotrajni karakter. Drugim riječima, ova teorija opovrgava analitičku neovisnost svih makro-fenomena, kao što su institucije, organizacije, društvene strukture i sl. Točnije, makroentiteti nisu egzogeni čimbenici koji vrše učinak na aktere već su u najboljem slučaju konstruirani realiteti koji su sastavni dio simbolički posredovane interakcije među individuama pri čemu je interpretacija neke situacije u danom kontekstu konstitutivni element stvarnosti. S obzirom na ovaj kreativni karakter aktera i njihovih refleksivnih kognitivnih sposobnosti, društvena interakcija postaje kontinuirani proces s neprestanim redefiniranjima situacija: „zbog njihovog prešutnog karaktera, svi makrofenomeni svodivi su na kontinuirane mikroprocese simboličkih pregovaranja. Moć, materijalni interesi ili organizacijske strukture prolazni su entiteti održivi

jedino „organizirajućom akcijom“ individualnih interakcijata. Očigledno je da program stoga pripada mikroreduktivnom/mikrointerpretativnom metodološkom individualizmu.“

(Kontopoulos, 1993: 98-99) Ovo stajalište moguće je prikazati Slikom 1.



**Slika 1. Kauzalan učinak individua na stvaranje društvenih struktura.**

#### 1.1.1.2. Etnometodologija (fenomenologijska sociologija)

Etnometodologija (fenomenologijska sociologija) dijeli uvjerenje simboličkog interakcionizma da akteri nisu pasivni primatelji utjecaja strukturalnih pozicija, društvenih činjenica ili kulturnih obrazaca već su aktivni učesnici u kontinuiranom procesu u kojemu se poredak i značenje u određenim situacijama stvaraju kao njihovo kontinuirano postignuće. Definicija neke situacije odražava se i stvara u iskazima aktera o društvenom svijetu. Prema Landheeru, teoretičaru fenomenologijske sociologije, „individuum posjeduje historijski i logički prioritet u odnosu na grupu; ili, jednostavnije, grupa se razvija na temelju individua jer u protivnom, nijedna grupa ne može postojati dok individuum, teoretski, može.“ (Landheer, 1952: 38). Na temelju ove ontološke teze moguće je izvesti dva metodološka pravila: (1) društvene znanosti bave se onim procesima promjene koji se mogu objasniti u terminima individua, odnosno, (2) društvene znanosti bave se onim promjenama u individuumu koje se odvijaju u mnoštvu individua te koje tvore osnovu onoga što se naziva društvenim obrascima“ (Landheer, 1952: 38). Prema Landheeru, individuum je osnovna jedinica društvenih znanosti iako promjene u individuumu mogu biti uzrokovane društvenim procesima (Landheer, 1952: 39).

Autor čiji je doprinos razvoju fenomenologijske sociologije, a kasnije etnometodologije, bio izniman, jest Alfred Schütz. U prvim odlomcima djela *The Phenomenology of the Social World* jasno naznačuje kako je osnovni problem društvenih znanosti proučavanje odnosa individue i društva: „Prethodi li društvo individuumu, tako da bez društvene cjeline individua ne bi ni postojala? Ili bismo li se trebali zapitati suprotno i reći da individuum postoji samostalno i da su društvene organizacije, uključujući i samo društvo, puke apstrakcije – 'funkcije' ponašanja zasebnih individua“ (Schütz, 1932: 4).

Nastojeći pružiti odgovor na ova pitanja i unaprijediti radove Webera, istovremeno se oslanjajući na doprinose Edmunda Husserla i Henri Bergsona, Schütz kritizira Weberov nedostatak distinkcije između „zbog“ i „radi“ motiva, pri čemu se prvi odnosi na uvjete u prošlosti koji su utjecali na ishod radnji nekog pojedinca dok se potonji odnosi na projicirane ciljeve, tj. ono što pojedinac želi ostvariti svojim budućim djelovanjem (Schütz, 1932: 86). Ipak, prihvaća Weberov metodološki individualizam, kritizirajući personifikaciju pojmova kao što su „država“, „gospodarstvo“, „nacija“ i sl. i smatra da su oni „kratica za kompleksnu mrežu međuzavisnih idealnih tipova“ (Schütz, 1932: 198) te su konstrukti zdravorazumskog mišljenja. Nadalje, Schütz donosi zaključak kako društveni fenomeni mogu biti shvatljivima samo ako ih je moguće reducirati na individualne aktivnosti, a individualne je aktivnosti moguće shvatiti samo ako se učini jasna distinkcija između „radi“ i „zbog“ motiva (Schütz, 1932: 214).

Etnometodologija, kao pokret koji je prema mišljenju nekih autora među sistematičnijim pokušajima u izgradnji konzistentne fenomenologijske sociologije, (Kontopoulos, 1993: 99) nastao je u radovima njezinog osnivača, Harolda Garfinkela koji ju definira kao „proučavanje racionalnih svojstava praktičnih djelovanja kao kontingentnih i kontinuiranih postignuća organiziranih praksi svakodnevnog života“ (Garfinkel, 1967: 11). Srodno simboličkom interakcionizmu, etnometodologija kritizira pristup makrosocioloških koncepcija i njihove „pretjerano društvene koncepcije čovjeka“, (Wrong, 1961.) kao i koncepciju da su individue pasivni akteri koji djeluju na temelju prethodno askribiranih strukturalnih pozicija i kulturnih obrazaca. Stajalište je etnometodologije da su akteri učesnici kontinuiranog procesa unutar kojeg se poredak i značenje stvaraju u određenim situacijama kao neprestano postignuće napora individua. Interpretacija neke situacije i iskazi aktera ključna su determinanta u načinu na koji akteri djeluju u društvenom svijetu. Teoretičari etnometodologije na individualno djelovanje gledaju kao na aktivnost usmjerenu u stvaranju i održavanju poretka, no, sukladno rigoroznim kriterijima Husserlovog programa

fenomenologije, usredotočeni su na formalna svojstva i procedure koje konstituiraju svrhovito djelovanje i društvenu interakciju (Udehn, 2001: 150-160). Proces pružanja iskaza prema ovom stajalištu nije aktivnost koja se odvija nakon završetka interakcije već konstitutivni proces svake interakcije i značenja koja joj se pritom pridaju. Neki od primjera ovih dubinskih metoda koje omogućavaju konstrukciju stvarnosti, interpretativnog razumijevanja i kognitivnog razvoja su: prikazivanje, indeksnost, načelo „i tako dalje“, dokumentarna metoda i prirodni jezik (Ritzer, 1997: 256-257). „Kompetentni“ članovi koriste ove metode kako bi formulirali i pripisali poredak vlastitom djelovanju te istovremeno prepustili interakciji zadatak dovršavanja onoga što se unutar neke interakcije implicitno podrazumijeva.

Temeljna ograničenja mikrosocioloških koncepcija potječu od filozofskih osnova na kojima počiva, točnije na strogom metodološkom individualizmu. Koncepcija koja isključivo polazi od atomističkog, utilitarnog i racionalno-orijentiranog aktera te negira utjecaj društvene okoline jest neusmjerena budući da neki aspekti individue ne mogu biti objašnjeni bez referiranja na društvene strukture i društvene relacije. Navedeno potvrđuje i Steven Lukes, smatrajući da se primjenom metodološkog individualizma društveni fenomeni ne mogu eliminirati (Lukes, 1973: 121-122). Stroga varijanta metodološkog individualizma također sadrži problem beskonačnog regresa jer objašnjavanje nekog  $N$  sloja društvenog univerzuma nužno podrazumijeva znanje o  $N-1$  razini,  $N-2$  razini,  $N-3$  razini, ...  $N-k-1$  razini,  $N-k$  razini.<sup>4</sup>

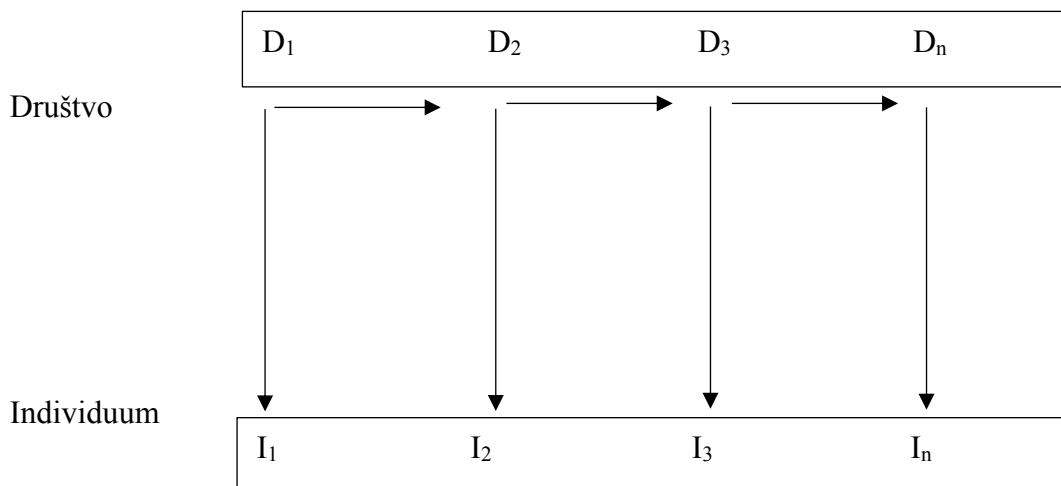
Prema našem mišljenju, objašnjenje svih društvenih fenomena isključivo u terminima individua treba biti napušteno budući da se svako individualno djelovanje i intersubjektivna interakcija temelje na uporabi jezika, koji je po sebi društvena struktura. Kako bi se interakcija između individua nesmetano odvijala, potreban je određen sustav običaja, normi i pravila. Internalizacija svih navedenih elemenata i razvoj kognitivnih sposobnosti neophodnih za njihovo procesiranje bili bi nemogući bez određenih socijalizacijskih procesa koji zahtijevaju dugotrajnu interakciju s drugim društvenim subjektima.

---

<sup>4</sup> Pri čemu  $k \in \mathbb{N}$ , tj. element skupa prirodnih brojeva. Progresivna dekompozicija entiteta do nižih razina bi se – prema trenutnim spoznajama kvantne fizike – teoretski mogla nastaviti sve do razine Planckove duljine. Ipak, za potrebe rada kojega su predmet individue i društvene strukture, redukcija *ad absurdum* do molekularnih i (sub)atomske može se otkloniti.

## 1.2. Makrosociološke teorije

Simetrično mikrosociološkim koncepcijama, makrosociološke se koncepcije temelje na shvaćanju da je individualno djelovanje uvjetovano egzogenim društvenim faktorima te da bi svako individualno djelovanje trebalo biti definirano ili objašnjeno u terminima društvenih, ekonomskih, strukturalnih, kulturnih ili institucionalnih kauzalnih faktora ili čimbenika. Ovo se ogleda u sintagmama kao što su strukturalni determinizam, kulturalni determinizam, ekonomski determinizam ili tehnološki determinizam. Analogno mikrosociološkim teorijama koje u proučavanjima društvenih fenomena primjenjuju metodološki individualizam, metodološko oruđe makrosocioloških teorija je metodološki holizam. S holističkog, strukturalnog stajališta sve se odvija na populacijskoj razini zbog čega je individuum ništa drugo nego pasivna refleksija ili samo dio procesa koji se odvijaju neovisno o njemu te se mjere na posve drukčijoj skali (Piaget, 1971.). Prema ovom stajalištu, društvo i društvene strukture su nezavisne varijable (*explanans*) i supraindividualne tvorevine *sui generis* koje posjeduju imanentnu, autonomnu logiku razvoja te vrše egzogeni, kauzalan i ireverzibilan utjecaj na pojedinca (*explanandum*). Ovo stajalište predloženo u konceptu društvenih činjenica slijedio je i Émile Durkheim pod utjecajem Auguste Comtea tvrdeći da su one izvanjske svakom pojedinačnom individuumu te vrše prinudan učinak na njega. Na temelju ovoga Durkheim izvodi metodološko pravilo da društvene činjenice moraju biti objašnjene u terminima drugih društvenih činjenica, kao što je vidljivo u shematskom prikazu 2. (Durkheim, 1982: 1-27)



**Slika 2. Kauzalan utjecaj društvenih činjenica na individuum i Durkheimova metodologija.**



Jednosmjerno vertikalno silazno orijentirani vektori ilustriraju kauzalan, ireverzibilan i egzogeni utjecaj društvenih činjenica na individuum dok horizontalni vektori ukazuju na međuodnos društvenih činjenica, odnosno na Durkheimov metodološki zahtjev da svaka društvena činjenica mora biti objašnjena u terminima neke druge društvene činjenice. Prilikom objašnjavanja nekog agregatnog makro-fenomena u terminima nekog drugog makro-fenomena kao što je primjerice objašnjavanje diferencijalne stope samoubojstva među zemljama na temelju razine društvene solidarnosti u nekoj zemlji, Durkheim zaključuje kako je očigledno da te društvene činjenice djeluju na ponašanje individuum (Durkheim, 2005: 1-51). Njegovo nasljeđe vidljivo je i u stajalištu pripadnika škole strukturalne sociologije, kao što je Peter M. Blau, koji kao temeljni princip strukturalne sociologije navodi „emergentna svojstva društvenih struktura nad kojima individuumi nemaju nikakvu kontrolu, čak i kada su ta svojstva agregatna rezultanta njihovih djelovanja, a ta svojstva društvene okoline nužno ograničavaju ono što slobodna volja ljudi može realizirati.“ (Blau, 1981: 16).

U radu Marxa također je prisutna snažna analitička namjera da kolektivnim i makrostrukturnim fenomenima pruži ontološki zaseban status iznad individualne razine slobodne volje i svijesti. U sintagmama poput aktera kao „nesvjesnog oruđa povijesti“, „personifikacije ekonomskih odnosa“ i sl. Marx socio-ekonomskim klasama određuje determinirajuću ulogu nad svojim individualnim članovima. Viđenje da je slobodna konkurencija oblik visokog razvoja ljudske slobode po Marxu zapravo podrazumijeva njezino ukidanje i podvrgavanje društvenim uvjetima koji pretpostavljaju postojanje objektivnih moći neovisnih o odnosu među pojedincima. (Marx, 1975: 652)

Slično tome, u *Njemačkoj ideologiji* Marx svoj antiindividualistički stav potvrđuje i tezom da zasebne individue formiraju klasu samo kako bi se borile s drugom klasom. Klasa, naposljetku poprima zaseban status i postoji neovisno o individuumu te determinira uvjete u kojima žive, odnosno, „supsumira ih“ (Marx i Engels, 1998: 85-86). Naglasak na makrodruštvenim, apstraktnim i nevidljivim strukturama vidljiv je u Marxovim tvrdnjama o funkcijama kapitala kao i o tvrdnjama o kapitalu kao kolektivnoj sili. Prema njemu, vladanje kapitalista nad radnikom je ništa drugo do vladanje neovisnih uvjeta rada nad radnikom: „funkcije koje ispunjava kapitalist nisu ništa drugo do svjesno i voljno izvršene funkcije kapitala – tj. valorizacija vrijednosti apsorbiranjem radne snage. Kapitalist djeluje samo kao personificirani kapital, kao što je i radnik ništa drugo do personificirani rad“ (Marx, 1976: 989).

U Marxovom i ostalim marksističkim radovima ključan je pojam načina proizvodnje, koji Marx opisuje na način da: „ljudi neizbježno stupaju u odnose neovisne o vlastitoj volji. Ukupnost ovih odnosa proizvodnje konstituira ekonomsku strukturu društva, stvarnu osnovu na kojoj počivaju pravna i politička superstruktura te kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti“ (Marx, 1971: 20). S obzirom na ovaj deterministički utjecaj klasa i odbacivanje voluntarističkog utjecaja individua očigledna je Marxova analiza društvenih procesa s makrostrukturalne razine.

Karakteristična za ovu makrosociološku orijentaciju jest koncepcija da je odnos između društvenih činjenica uređen zakonitim obrascima i pravilnostima koje uzajamno konstituira društvenu strukturu. Obrazac znanstvenog objašnjavanja koji ova strategija primjenjuje sukladan je Hempelovom deduktivno-nomološkom (D-N) modelu kauzalnosti (Hempel, 1965: 245-258). Deterministički koncept uzroka ovog modela nalaže da svaki put kada je pojedini uzročnik prisutan, on ima konzistentan učinak beziznimnog zakona koji nam omogućava da deduciramo ishod događaja koji on uzrokuje svaki puta kada se jave preduvjeti da taj uzročnik djeluje.<sup>5</sup> Prema D-N modelu, znanstvena objašnjenja imaju oblik deduktivnog zaključivanja gdje je explanandum logička posljedica explanansa. Primjerice, pretpostavimo li da su događaj **A** i događaj **B** povezani zakonom koji kaže da „kada god se dogodi događaj **A**, dogodit će se i događaj **B**“, tada će argument izgledati:

Ako se dogodi događaj **A**, tada se mora dogoditi i događaj **B**.

Dogodio se događaj **A**.

---

Dakle, događaj **B** se mora dogoditi.

Smatrajući da se društvene činjenice mogu objasniti drugim društvenim činjenicama, makrosociološke koncepcije društvenih struktura, primjenjujući ovaj model znanstvenog objašnjavanja kvantitativnog su oblika, tj. smatraju da su kvantitativne varijacije jedne društvene činjenice povezane s kvantitativnim varijacijama u drugim društvenim činjenicama. Dodatna karakteristika holističkog pristupa strukturalne sociologije jest ta da društvene činjenice tretira kao domenu autonomnu od individualne, psihološke domene. Porpora ovo ilustrira primjerom da je moguće specificirati određeni statistički zakon koji tvrdi da postoji vjerojatnost od 40% da će podjela rada rasti kao posljedica porasta veličine grupe za 40%.

---

<sup>5</sup> Podrijetlo Hempelovog deduktivno-nomološkog modela datira još iz razdoblja škotskog prosvjetiteljstva, u radovima Davida Humea. Njegova je pretpostavka bila da je svaka opažena kauzalnost zapravo konstantna povezanost među događajima ili pojednostavljeno, opetovano iskustvo da kada god se dogodi događaj **A**, dogodit će se i događaj **B** (Hume, 2007: 45-47).

Nakon porasta veličine grupe od 40% mogli bismo tada, smatra Porpora, deduktivno zaključiti da postoji vjerojatnost od 40% da će podjela rada porasti bez da imamo ikakve informacije o tome što se događa na individualnoj razini (Porpora, 1983.).

Naše mišljenje o neprimjenjivosti deduktivno-nomološkog modela znanstvenog objašnjavanja u društvenim znanostima srodno je mišljenju teoretičara analitičke sociologije. Kao što Hedström nalaže, takav je model neprimjenjiv jer deterministički društveni zakoni koji su sadržani u njegovim propozicijama ne postoje (Hedström, 2005: 20). Postulate Hempelovog modela veoma je jednostavno izložiti empirijskoj kritici budući da je zasnovan na beziznimnim pravilnostima. Konstantna povezanost između dva društvena događaja ne mora nužno važiti. Iako je za pretpostaviti da će nakon svake ekonomske recesije uslijediti porast nezaposlenosti, državni intervencionizam u vidu povećanja proračunskog deficita može ovo spriječiti. Iako je reproduciranje određenih pravilnosti moguće s visokom razinom pouzdanosti postići u prirodnim znanostima, znanstvenici u toj domeni izučavaju zatvoreni sustav kojega je jednostavno izolirati od moderatorskih, posredujućih utjecaja ostalih varijabli. No, čim kročimo u otvoreni sustav karakterističan za društvo, neizbježno je očekivati učinak posredujućih varijabli između dva događaja.

Mikrosociološke, kao i makrosociološke koncepcije, primjeri su redukcionizma u sociologiji. Doktrina redukcionizma nalaže da bi svi aspekti nekog kompleksnog, složenog fenomena trebali biti potpuno objašnjeni samo jednom razinom tog fenomena. Mikro-koncepcije su stoga objašnjenje društvenih fenomena temeljile na individualnim akterima i njihovom djelovanju dok su, makro-koncepcije, s druge strane, to temeljile na supraindividualnim društvenim strukturama. Upravo ovo, po našem mišljenju, predstavlja prepreku ka uspješnom sociološkom teoretiziranju zbog čega u nastavku predstavljamo radove autora koji su vlastitim modelima nastojali neutralizirati ovaj nedostatak.

## **2. Odnos aktera i društvenih struktura u sociologiji Anthony Giddensa**

Rastući konsenzus – kakvim ga je George Ritzer okarakterizirao u svojem udžbeniku *Suvremena sociološka teorija* (Ritzer, 1989: 387) – o tezi da je središnji problem sociološke teorije proučavanje odnosa između mikroskopskih i makroskopskih teorija ili proučavanja različitih razina društvene stvarnosti svoju je afirmaciju doživio u brojnim teorijama 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća. Pored iznimno utjecajnih oblika takvih teorija<sup>6</sup> kao

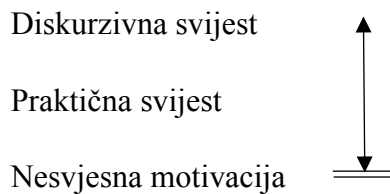
---

<sup>6</sup> Za iscrpniji popis djela koja se bave ovom problematikom, čitatelja se upućuje na (Ritzer, 1997: 388).

što su teorija Jürgena Habermasa o integraciji „sistemske teorije i teorije akcije“, Jeffreyja Alexandera o „integraciji akcije i poretka“ ili Randalla Collinsa o „mikro osnovama makro fenomena“, za našu raspravu ključna je teorija strukturacije Anthony Giddensa.

Giddens razvija model aktera ponajprije kako bi prevladao ograničenja dotadašnjih makrosocioloških odnosno mikrosocioloških analiza odnosa društvenih struktura i individualnog aktera. Makrosociološkim, pozitivističkim pristupima strukturalizma i strukturalnog funkcionalizma svojstven je, kao što smo već prethodno iskazali, model aktera kao pasivnog primatelja vanjskih učinaka društvenih struktura koje nad njim vrše deterministički utjecaj. S druge strane, mikrosociološkim, hermeneutičkim pristupima, kao što su simbolički interakcionizam ili fenomenologijska sociologija odnosno etnometodologija, svojstven je nedostatak institucionalne analize moći i nenamjeranih posljedica djelovanja. Nastojeći sintetizirati ova dva pristupa, Giddens prvotno inicira strukturalistički odmak od „centriranog“ kartezijanskog *cogita* koji odlikuje mikrosociološke pristupe postupkom decentriranja subjekta putem jezika: „kako bi se „jastvo“ povezalo s jezikom, nužno je slijediti zaobilazak strukturalista u decentriranju subjekta. Konstitucija „jastva“ nastaje isključivo „diskursom Drugoga“ – tj. prisvajanjem jezika“ (Giddens, 1984: 43). No, istovremeno, kako bi izbjegao reifikaciju i redukcionizam strukturalizma, Giddens *stratifikacijskim modelom djelovanja* naglašava djelatni, kreativni potencijal aktera.

Giddens uvodi koncept aktera čija svijest ima tri razine. Pritom Freudove pojmove *ida*, *ega* i *superega* zamjenjuje pojmovima nesvjesnog, praktičke svijesti te diskurzivne svijesti. Nesvjesna razina, slično Freudovom *id*-u, predstavlja oblike spoznaje koji su ili potpuno potisnuti ili se pojavljuju u ostalim oblicima diskurzivne i praktičke svijesti. Praktička svijest, pojam s podrijetlom u fenomenologijskoj sociologiji i etnometodologiji, predstavlja oblike prešutnog i uzajamnog znanja koje akteru pružaju sposobnost ponašanja i upravljanja svakodnevnim interakcijama. Konačno, diskurzivna svijest predstavlja sposobnost aktera da artikulira vlastito znanje odnosno da djela pretvori u riječi (Giddens, 1984: 45). Razlika između ovih oblika svijesti varijabilna je te stoga, iako postoji određena barijera između nesvjesnog, praktičkog i diskurzivnog, ona je fluktuirajuća i permeabilna. Hijerarhija ovih razina svijesti prikazana je na slici 3 (Giddens, 1984: 7).

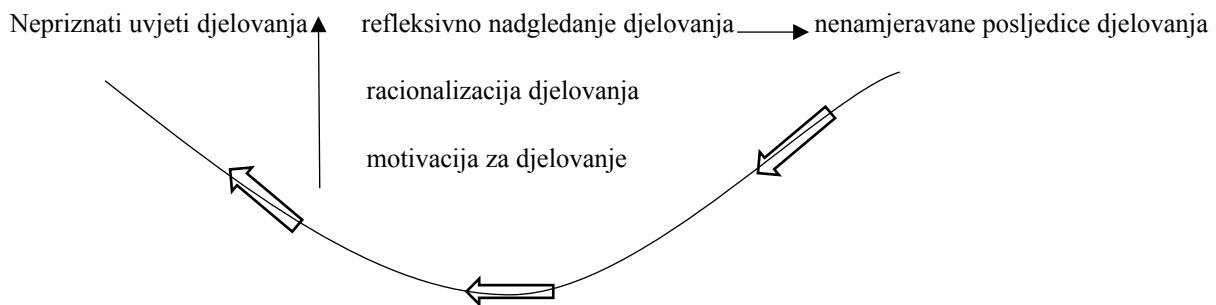


**Slika 3. Giddensova hijerarhija svijesti (Giddens, 1984: 7).**

Korespondentno ovoj stratifikaciji svijesti, Giddens aktere opisuje u terminima refleksivnog nadgledanja, racionalizacije i motivacije za djelovanje. Refleksivno nadgledanje djelovanja odnosi se na procese u kojima se individue odražavaju na svoje djelovanje, kontinuirano ga nadgledaju i modificiraju. Racionalizacija djelovanja odnosi se na procese u kojima akteri „rutinski održavaju teorijsko razumijevanje temelja vlastite aktivnosti“ (Giddens, 1984: 5). Akteri su sposobni prosuđivati jedni o drugima kao „kompetentnima“ i „odgovornima“ u terminima racionalizacija koje pružaju za vlastito djelovanje. U ovome aspektu ključna je procesna ontologija, (Sawyer, 2005: 127) budući da se društveno djelovanje odvija kao kontinuirani tok, pri čemu se svako djelovanje preklapa s prethodnim te postavlja temelje za naredno djelovanje. Iako naglašava da se racionalizacija djelovanja ne bi smjela izjednačavati s diskurzivnim pružanjem razloga vlastitog djelovanja (Giddens, 1984: 5-6), Giddens tvrdi da se *dureé* društvenog života, slijedeći Schütza, može konceptualno segmentirati akterovom „refleksivnom pozornošću“, najčešće kada ga se traži da pruži razloge vlastitog djelovanja (Giddens, 1984: 73). Povezano s racionalizacijom djelovanja, Giddens dodaje da su razlozi zapravo uzroci djelovanja: „predlažem da bi se razlozi trebali tretirati kao uzroci djelovanja, prihvaćajući pritom da ovo ne podrazumijeva Humeov model kauzalnosti. Racionalizacija djelovanja je, drugim riječima, kauzalno implicirana u kontinuitetu svakodnevnih aktivnosti“ (Giddens, 1984: 345) te su uzroci aktivnosti koje akter ostvaruje zapravo ono što je njegovo inherentno svojstvo (Giddens, 1984: 346). No, nužno je naglasiti kako Giddens ovu pretpostavku suočava s pretpostavkom da akter ne mora nužno poznavati razloge vlastitog djelovanja te je u ovakvoj situaciji potrebna distinkcija između refleksivnosti i racionalizacije djelovanja od motivacije za djelovanjem, što pripada domeni nesvjesnog. Motivi akteru pružaju generalne planove ili, Schützovim rječnikom, „projekte“ unutar kojih se odvija raspon ponašanja nekog aktera (Giddens, 1984: 6). Iako su akteri najčešće sposobni diskurzivno obrazložiti vlastite namjere i pružiti razloge vlastitog djelovanja, oni ne mogu pružiti iskaz vlastitih motiva.

Ova hijerarhizirana, stratifikacijska koncepcija Giddensovog aktera može se ilustrirati slikom 4, adaptiranom prema (Giddens, 1979: 56). Giddensov model aktera, stoga,

reprezentira aktera kao intencionalnog, svrhovito-racionalno orijentiranog aktera koji djeluje unutar nepriznatih uvjeta djelovanja te u skladu s vlastitim znanjima i vjerovanjima o onome što će biti ishod, odnosno posljedica njegovog djelovanja.



**Slika 4. Giddensov stratifikacijski model djelovanja (Giddens, 1979: 56).**

Giddens aktera poima kao entitet koji posjeduje kauzalne moći kojima intervenira u kontinuirani tok društvenih događaja: „akciju definiram kao tok stvarnih ili kontempliranih kauzalnih intervencija korporealnih bića u kontinuiranom procesu događaja u svijetu“ (Giddens, 1976: 75). Ono što dodatno karakterizira Giddensovog aktera jest njegova sposobnost da može djelovati „drugačije“, što Giddens povezuje s moći: „djelovanje ovisi o sposobnosti individuumu da „napravi razliku“ u već postojećem stanju ili tijekom događaja. On prestaje biti akterom ako izgubi sposobnost za stvaranjem promjene, tj. vršenja moći“ (Giddens, 1984: 14). Slijedeći Kanta, Giddens tvrdi da je sposobnost „stvaranja promjene“ ono što ljude razlikuje od prirode. Također, srodno etnometodolozima, „društveni svijet se, za razliku od prirode mora shvatiti kao vješto postignuće aktivnih subjekata“ (Giddens, 1984: 155).

Ipak, Giddens smatra da je u analiziranju akterovog djelovanja važno uočiti strukturalna ograničenja koja omeđuju raspon akterovih mogućnosti za djelovanje: „od velikog je značaja prepoznati da okolnosti u kojima individue „nemaju izbora“ nisu nestajanje djelovanja kao takvog. „Ne imati izbora“ ne znači da je akcija zamijenjena reakcijom.“ (Giddens, 1984: 175). Giddens također kritizira objektivističke teorije strukturalne sociologije koje nisu uočile ovu distinkciju već pretpostavile da ograničenja djeluju kao prirodne sile te izjednačavale „ne imanje izbora“ s mehaničkim silama na koje akter nema utjecaja. Na ovaj način Giddens interpretira i strukturalna ograničenja u radovima Marxa: „Marx smatra da se radnici *moraju* „prodati“ poslodavcima – odnosno, preciznije, svoj rad. Ovaj kurzivirani „moraju“ u prethodnoj frazi izražava ograničenje koje se izvodi iz institucionalnog poretka modernog kapitalizma s kojim se radnik suočava. Postoji samo jedan tok djelovanja dostupan

radniku bez imovine – prodati svoj rad kapitalistu, tj. postoji samo jedna dostupna opcija budući da radnik ima motiv preživljavanja.“ (Giddens, 1984: 177).

Povezano s Giddensovom kritikom upućenom spram ortodoksnih makrosocioloških teorija u zanemarivanju kognitivnih sposobnosti aktera te njihovog djelatnog potencijala i sposobnosti u „činjenju razlika“, Giddens kritizira i njihov koncept društvene strukture. Tradicionalno se društvena struktura definira kao objektivna svojstva društvenih organizacija koja postoje neovisno o kognitivnim sposobnostima aktera te do neke mjere determiniraju njihovu svijest i djelovanje (Rubinstein, 1986: 80-94). Struktura se stoga poima kao eksterna, neovisna i determinirajuća nad slobodnim akterom. Mnogi su sociološki pristupi, kao što smo predstavili u prvom poglavlju, naglašavali strukturu nad akterom, determinizam nad slobodnim djelovanjem, itd.

Giddens uočava da, unatoč problemima svojstvenima ovim makrosociološkim tradicijama, strukturalizam pruža inovativan pogled na strukturu kao presjecišta prisutnosti i odsutnosti putem Saussurove distinkcije između *parole* (govora aktera) i *langue* (jezika kojim se pritom koristi). Giddens na temelju ovoga pruža vlastitu definiciju strukture te iznosi sljedeće: „pristup analizi društvene strukture u sociologiji je moguć komparacijom onoga što nazivam 'govora' (akcije i interakcije) s 'jezikom' (strukturom) pri čemu se potonje odnosi na apstraktno svojstvo zajednice govornika.“ (Giddens, 1976: 118) te nadodaje: (a) govor je 'situiran', tj. smješten prostorno i vremenski, dok je jezik, kako Ricoeur kaže 'virtualan i izvanvremenski'; (b) govor podrazumijeva subjekta, dok je jezik specifično besubjektan – iako ne 'postoji' osim ako je poznat govornicima ili proizveden s njihove strane; (c) govor uvijek potencijalno prepoznaje prisutnost drugoga. Njegova relevantnost u olakšavanju komunikativne namjere je temeljna, ali je također i namjeravani medij ostalih „ilokucijskih učinaka“; (prirodni) jezik kao struktura, s druge strane, nije niti namjeravani proizvod ijednog subjekta niti orijentirana spram nekog.“ (Giddens, 1976: 118-119).

Na temelju ovih propozicija Giddens smatra da su društvene strukture, kao jezik, virtualne, budući da postoje izvan vremena i prostora, besubjektne i većim dijelom nenamjeravano reproducirane. Usporedbom društvene strukture s jezikom Giddens uvodi društvenu i kontekstualnu poveznicu analognu onoj između govora i jezika: slično jeziku, koji kao struktura oblikuje uvjete za govor, društvena struktura pruža uvjete za društveno djelovanje. Ovom analogijom Giddens stoga postiže svojstvo dualnosti strukture, budući da ona, za razliku od ortodoksnih teorija više nije samo ograničavajuća već i omogućavajuća. Giddens društvenu strukturu konceptualizira kao entitet koji omogućava društveno djelovanje,

a ne isključivo kao prepreku djelovanju (Giddens, 1979: 70). Umjesto ontološki neovisnog statusa društvene strukture u strukturalističkim i funkcionalističkim teorijama, Giddens tvrdi da je ona neophodna za djelovanje aktera: „Pod pojmom dualnosti strukture podrazumijevam rekurzivnost društvenog života konstituiranog u društvenim praksama: struktura je istovremeno medij i ishod reprodukcije društvenih praksi. Ona istovremeno 'ulazi' u konstituiranje agenta i društvenih praksi i 'izlazi' u generiranju trenutaka ove konstitucije.“ (Giddens, 1979: 5). Struktura je način u kojemu se odnos između trenutka i totaliteta izražava u društvenoj reprodukciji, procesu rekurzivnosti: „razlike koje konstituiraju društvene strukture spajaju dio s cjelinom na isti način na koji izgovor gramatičke rečenice pretpostavlja odsutan korpus sintaktičkih pravila koja konstituiraju jezik kao totalitet. Važnost relacije između trenutka i totaliteta ne može se prenaglasiti budući da podrazumijeva dijalektiku prisutnosti i odsutnosti koja povezuje najmanje oblike društvenog djelovanja sa strukturalnim svojstvima cjelokupnog društva.“ (Giddens, 1979: 71).

Za razliku od funkcionalističkih i strukturalističkih pristupa orijentiranih na pronalazke statičkih ekvilibrija te njihovih mehaničkih koncepata društvene strukture, Giddens naglašava njezinu procesnu dinamiku tvrdeći da pod pojmom strukture ne podrazumijeva deskriptivnu analizu odnosa interakcije koji sačinjavaju organizacije ili kolektivitete već sustave generativnih pravila i resursa (Giddens, 1976: 127). Struktura obuhvaća strukturalna, tj. strukturirajuća svojstva koja povezuju prostor i vrijeme u društvenim sustavima: „Smatram da se ova svojstva mogu shvatiti kao pravila i resursi koji su rekurzivno implicirani u reprodukciji društvenih sustava. Strukture postoje samo paradigmatički, kao odsutan skup razlika, vremenski prisutnih samo u konstituirajućim trenucima društvenih sustava.“ (Giddens, 1979: 64).

Giddens također uvodi i nekoliko povezanih i društvenoj strukturi naizgled srodnih pojmova, koji „čine mnogo posla koji pojam 'strukture' obično obavlja.“ (Giddens, 1984: 18-19). Ponajprije, društveni sustav odnosi se na ono što se u makrosociološkim pristupima definiralo kao obrazac društvenih relacija (Porpora, 1998: 339-356). Društveni sustavi su, za razliku od virtualnog karaktera struktura, stvarni u vremenu i prostoru te se manifestiraju u situiranim aktivnostima aktera: „društveni sustavi, za razliku od strukture postoje u vremenu i prostoru te se konstituiraju društvenim praksama. Koncept društvenog sustava, u najširem smislu, odnosi se na reproduciranu međuzavisnost djelovanja: drugim riječima, na 'odnos u kojemu promjene u jednom ili više komponentnih dijelova iniciraju promjene u ostalim komponentnim dijelovima, a te promjene, nadalje proizvode promjene u dijelovima u kojima



su se inicijalne promjene dogodile.' Najmanji oblik društvenog sustava je dijadičan.“ (Giddens, 1979: 73). Struktura i društveni sustav su, prema Giddensu povezani društvenim praksama: „društveni sustavi sadrže regularizirane relacije međuzavisnosti između individua i grupa koje se u najboljem slučaju mogu analizirati kao povratne društvene prakse. Društveni sustavi su sustavi interakcije te kao takvi sadrže situirane aktivnosti ljudskih subjekata i sintagmatski postoje u vremenskom toku. Sustavi, u ovoj terminologiji, imaju strukture ili preciznije, strukturirajuća svojstva te nisu strukture kao takve. Strukture su nužna logička svojstva sustava ili kolektiviteta te su određena „odsutnošću subjekta“. Proučavanje strukturacije nekog društvenog sustava znači proučavanje načina na koje taj sustav, primjenom generalnih pravila i resursa te u kontekstu nenamjeranih posljedica biva produciranim i reproduciranim u interakciji.“ (Giddens, 1979: 65-66).

Strukturacija se stoga odnosi na dinamičke procese u kojima strukture nastaju te se, kroz društvene prakse putem dualnosti strukture rekurzivno reproduciraju. Strukture su stoga besubjektivni „tragovi memorija“ koji postoje virtualno te se sastoje od pravila i resursa koji spajaju vrijeme i prostor. Nadalje, društveni su sustavi regularizirani obrasci interakcija koji konstituiraju učinke ovih generalnih pravila i resursa.

Poimajući ih kao skup pravila i resursa, Giddens strukture dijeli u tri glavne kategorije: označavanja, dominacije i legitimacije. Akteri se tokom interakcije nalaze u sve tri kategorije putem raznih korespondentnih modaliteta, kao što su modalitet interpretativnih shema, modalitet okretosti i modalitet norme (Afrić, 1985: 224). Kao što je prikazano u slici 5, adaptiranoj prema (Giddens, 1979: 82), ovi modaliteti posreduju između strukturalnih kategorija označavanja, dominacije i legitimacije te interakcijskih kategorija komunikacije, moći i sankcije. Akteri se usred interakcije koriste modalitetima strukturacije koji nadalje rekonstituiraju društvene strukture. Komunikacija značenja u interakciji podrazumijeva uporabu strukture označavanja pri čemu je taj proces posredovan modalitetom interpretativne sheme kao standardiziranog elementa zalihe znanja. Također, upotreba moći u interakciji podrazumijeva korištenje strukturom dominacije, što je posredovano modalitetom okretosti. Konačno, akteri se u interakcijskoj kategoriji sankcije koriste strukturom legitimacije pri čemu je taj proces posredovan modalitetom normi. Giddens smatra da se ova naizgled rigidna i formalna shema treba koristiti u analitičke svrhe, ideal-tipski budući da nijedna društvena praksa ne koristi isključivo jedan element, već sva tri kombinirano (Giddens, 1984: 28).

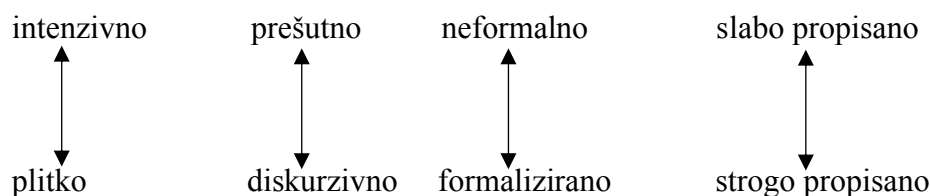
|             |                       |            |              |
|-------------|-----------------------|------------|--------------|
| Interakcija | komunikacija          | moć        | sankcija     |
| (Modalitet) | interpretativna shema | okretnost  | norma        |
| Struktura   | označavanje           | dominacija | legitimacija |

**Slika 5. Giddensovi modaliteti strukturacije (Giddens, 1979: 82).**

Prije zaključnih razmatranja, mišljenja smo da je potrebno još ponešto kazati o pojmovima pravila i resursa, prema Giddensovom mišljenju konstitutivnih pojmova društvene strukture. On smatra da pravila i resursi ne bi smjeli biti percipirani kao agregati izoliranih načela, kao što je primjerice ono koje određuje kretanje figure kraljice na šahovskoj ploči, budući da: „ne postoji singularna relacija između aktivnosti i pravila. Aktivnosti ili pravila nastaju u kontekstu preklapajućih i povezanih skupova pravila“ (Giddens, 1979: 65). Također, pravila se ne mogu opisati ili analizirati u terminima njihovog vlastitog sadržaja, kao smjernice, budući da ona postoje isključivo u konjunkciji jedno s drugim (Giddens, 1979: 65). Prema Giddensu, pravila podrazumijevaju metodološke procedure socijalne interakcije. Giddens povezuje pravila s praksama, na način da pravila generiraju društvene prakse te su medij njihove produkcije i reprodukcije. Ona nisu generalizacija onoga što ljudi rade već medij koji im dozvoljava djelovanje. Pravila i prakse ostaju ontološki odvojivima, što Giddens potvrđuje izjavom da rutinska praksa nije pravilo (Giddens, 1984: 19). Također, Giddens odbacuje kantovsku distinkciju između konstitutivnih i regulativnih pravila, smatrajući da sva pravila posjeduju oba navedena aspekta – ona koja se odnose na konstituiranje značenja, tj. semantička pravila te ona koja se odnose na regulaciju ponašanja, moralnih pravila ili normi.

Formalizacijom prirode pravila, Giddens navodeći četiri primjera pruža iskaz vlastitog viđenja pravila (Giddens, 1984: 19): 1. pravilo koje definira šah-mat; 2. formula:  $a_n = n^2 + n - 1$ ; 3. slijedeći neko pravilo, R se ustaje u 6 sati svako jutro; 4. pravilo da radnici dolaze na posao u 8 sati. Prema Giddensovom trećem primjeru, pravila su ekvivalentna navikama ili rutinama. No, iako rutina zasigurno utječe na brojne aspekte rutinske prakse, ona kao takva nije pravilo (Giddens, 1984: 19). Za razliku od toga, prvi i četvrti primjer predstavljaju primjer ranije istaknutih konstitutivnih i regulativnih aspekata pravila. Pravilo koje upravlja šah-matom govori ponešto o tome što čini šah igrom te je time konstitutivno pravilo. Pravilo da radnici moraju doći na posao u određeno vrijeme je regulativno pravilo budući da specificira kako bi se posao trebao obaviti. Iako smatra da se društveni život ne može reducirati na skup matematičkih aksioma i načela, ustvrđuje da je pomoću prirode formula moguće

najučinkovitije ustvrditi smisao pravila u društvenoj teoriji (Giddens, 1984: 20). Giddens uviđa da je formula generalizirajuća procedura budući da je primjenjiva na široki spektar konteksta i situacija te priziva Garfinkela: „procedura ili usavršavanje tehnika „činjenja“ određenih društvenih aktivnosti su po definiciji metodološke. Takvo znanje ne specificira sve situacije s kojima će se akter suočiti već pruža generaliziranu sposobnost utjecaja i odgovora na neodređeni broj društvenih okolnosti“ (Giddens, 1984: 22). Pravila su stoga tehnike ili generalne procedure koja se uglavnom internaliziraju na prešutnoj, neformalnoj osnovi te se mogu primijeniti u reprodukciji društvenih praksi. Oblici pravila koji imaju najveći značaj za društvenu teoriju su ona koja se odnose na institucije, tj. prakse koje su inkorporirane u vremenu i prostoru. Takvi oblici pravila prikazani su na slici 6., adaptiranoj prema (Giddens, 1984: 22). Intenzivna pravila odnose se na procedure koja se neprestano prizivaju u svakodnevnom aktivnostima te ih je moguće ilustrirati pravilima koja se odnose na jezične ili konverzacijske procedure. Ova se razlikuju od „plitkih“ pravila koja, iako šireg spektra, imaju smanjeni utjecaj na svakodnevne aktivnosti. Prešutna pravila odnose se na većinu pravila impliciranih unutar društvenih praksi koje se poznaju praktično te se kao takve mogu suprotstaviti diskurzivnim pravilima. Formalna pravila moguće je ilustrirati zakonima zbog čega su ona najstrože propisani tipovi društvenih pravila u modernim društvima, dok se, nasuprot njima, neformalna pravila odnose na ona pravila koja se nalaze izvan granica zakona. Iako je pretpostavka ortodoksnih makrosocioloških teoretičara da upravo formalna, apstraktna pravila, kao što je zakon, imaju najveći utjecaj u strukturiranju društvenih aktivnosti, Giddens smatra da su upravo trivijalne, slabo propisane procedure svakodnevnog života one koje imaju najveći učinak, zbog čega privilegira utjecaj intenzivnih, prešutnih, neformalnih pravila nad plitkima, formalnima i diskurzivnima (Giddens, 1984: 22).



**Slika 6. Oblici pravila prema Giddensu (Giddens, 1984: 22).**

S obzirom na sve navedeno, moguće je zaključiti kako je središnja namjera Giddensove teorije strukturacije bila analiza osnovnih socioloških problema pružanjem detaljnih iskaza i mehanizama konstitucije društvenog univerzuma, točnije individualnog djelovanja i društvenih sustava. Tradicionalne sociološke dihotomije individuuma i strukture, odnosno voluntarizma i strukturalizma ne mogu se, po Giddensovom mišljenju, prevladati

njihovim međusobnim kombiniranjem već, kako kaže: „umjesto ovih dualizama, teorija strukturacije, kao jedinstveni konceptualni korak, uvodi pojam dualnosti strukture, kao istovremeno i medij i ishod reprodukciji društvenih praksi.“ (Giddens, 1979: 5). Pomoću dualnosti strukture Giddens je uspio prevladati dualizme ortodoksne sociološke teorije te pružiti odgovor na pitanje kako akteri stvaraju društvo dok istovremeno društvo stvara aktere.

### **3. Emergentistička paradigma u sociologiji, transformativni model (TMDD) Roya Bhaskara i morfogenetički/morfostatički (M/M) model Margaret Archer**

Ostavština Giddensove teorije strukturacije kao pokušaja prevladavanja tradicionalnih socioloških dihotomija polučila je daljnje vrijedne doprinose brojnih autora u toj domeni. Ipak, određena filozofska škola mišljenja takvome je tretiranju društvenog univerzuma uputila određene kritike, smatrajući da ono što nedostaje teoriji strukturacije jest slojevita, stratificirana koncepcija društvene stvarnosti. U djelima autora iz područja transcendentnog (kritičkog) realizma izražen je jedinstven zahtjev specifične ontologije koja na društvo i prirodu gleda kao na hijerarhijski, sukcesivno poredane fizičke, molekularne, organske, mentalne, individualne i društvene slojeve. Najopćenitije rečeno, svaki entitet u prirodi pripada određenom sloju u imaginarnoj hijerarhiji slojeva pri čemu svaki sloj ima određen stupanj autonomije i stabilnosti, no svaki je sloj povezan odnosno zavisna u odnosu na ostale slojeve. Ova višerazinska, tzv. emergentistička koncepcija izostaje iz teorije strukturacije koja je prvenstveno usmjerena na uzajamno konstituiranje rekurzivne strukture, što je Giddens eksplicite i izrazio tvrdnjom da: „akteri ne stvaraju *ex nihilo* neki entitet stapanjem ili udruživanjem.“ (Giddens, 1984: 171).

Upravo su izostanak ove koncepcije u Giddensovom radu zapazili Roy Bhaskar i Margaret Archer, pripadnici škole kritičkog realizma. Primjenjujući načela iz emergentističke paradigme, oba autora smatraju da individualni akteri i strukture nisu dva različita aspekta iste stvari ili procesa već dva analitički odvojiva i ontološki različita entiteta, pri čemu svaki posjeduje vlastite kauzalne moći te određen stupanj autonomije i ireducibilan je. Nakon ove uvodne motivacije, prije no što pobliže izložimo temeljne propozicije Bhaskarovog TMDD-a i M/M modela, smatramo da je za njihovo uspješnije razumijevanje potrebno reći i ponešto o emergentističkoj paradigmi implementiranoj u njihovim radovima te kako se ona primjenjivala u sociologiji.

### 3.1. O emergenciji u sociologiji

Emergencija je pojam koji se u društvenim i prirodnim znanostima koristi kako bi se opisalo fenomene koji izrastaju te su zavisni o nekim, njima bazičnim fenomenima, ali istovremeno posjeduju određenu autonomiju u odnosu na tu bazu. Drugim riječima, određeni entitet posjeduje svojstva ili moći koji ne posjeduju njegove komponente od kojih se sastoji. Jednu od ranijih eksplicitnih definicija emergentne teorije nalazimo kod autora iz područja filozofije uma, C.D. Broada, koji navodi da „emergentna teorija tvrdi da postoje određene cjeline, sastavljene od komponenata **A**, **B** i **C** koje su međusobno povezane relacijama **R**; da sve cjeline sastavljene od komponenata iste vrste kao **A**, **B** i **C** povezane na način **R** posjeduju određena karakteristična svojstva; da su komponente **A**, **B** i **C** sposobne nastajati u ostalim entitetima gdje ne postoje relacije kao **R**; te da karakteristična svojstva cjeline **R(A, B, C)** ne mogu biti izvedena iz potpunog znanja o svojstvima komponenata **A**, **B** i **C** uzetih zasebno.“ (Broad, 1925: 61). U ovome je sadržana tzv. relacijska definicija emergencije, budući da se njome tvrdi da emergentna svojstva izrastaju zbog specifične konfiguracije, tj. relacije između mikrokonstitutivnih dijelova nekog složenijeg entiteta. Drugim riječima, izvor emergencije jest organizacija dijelova nekog entiteta, skup relacija između dijelova koji konstituiraju određenu cjelinu. Pritom je iznimno važno učiniti distinkciju između emergencije kao specifične konfiguracije između dijelova i pukog agregativnog resultantnog nastajanja nekog entiteta. Kompozicija viših razina nekog entiteta je, za razliku od agregativnosti, strukturirana relacija među entitetima nižih razina. Važnu ulogu organizacije mikrokonstitutivnih dijelova nekog makroentiteta istaknuo je i Thomas Smith, tvrdeći da se emergentni fenomen ne može shvatiti kao puki agregativni nus-produkt mikro-dijelova već izrasta iz njihove organizacije: „interakcija često proizvodi strukture, oblike koji se ne mogu shvatiti linearnom dekompozicijom nekog sustava na njegove interaktivne dijelove.“ (Smith, 1997: 55). Kao temeljna obilježja emergentizma mogli bismo izdvojiti: 1) sustavi višeg stupnja složenosti pojavljuju se kao nove konfiguracije entiteta niže razine; 2) atributi entiteta višeg nivoa izvire iz svojstava entiteta nižeg reda pri čemu se neki fenomeni višeg reda pojavljuju kao emergentni dok drugi predstavljaju rezultante; 3) emergentna svojstva ne mogu se prediciirati iz početnih uvjeta djelatnih u danom razmatranom sustavu; 4) emergentna svojstva se ne mogu objasniti na temelju bazičnih uvjeta u danom sustavu, niti se na njih mogu svesti; 5) emergentni fenomeni imaju radikalno novu kauzalnu moć raznorodnu u relaciji spram njenih konstitutivnih dijelova (Žažar, 2016: 54).

Keith R. Sawyer zapazio je da je među prvim primjerima primjene emergentističke paradigme u sociologiji bio Émile Durkheim (Sawyer, 2005: 100-125). Naime, iako sama riječ „emergentno“ nije izravno upotrijebljena u njegovim djelima, Durkheimove primjene konceptata *sui generis* kojima se koristio pri opisivanju ireducibilnog karaktera društva te pojmova „društvenih činjenica“, „kolektivnih predodžbi“, „društvenih strujanja“ ili „dinamičke gustoće“ potpuno su konzistentne suvremenim upotrebama ovog termina. Slikoviti opis emergencije pružio je u tvrdnji da: „kad god se određeni elementi udružuju te svojom kombinacijom proizvedu nove fenomene, očigledno je da ovi fenomeni ne počivaju u originalnim elementima već u totalitetu stvorenom njihovim udruživanjem. Stanica nekog organizma ne sadrži ništa osim mineralnih čestica kao što društvo ne sadrži ništa osim individua. No, nemoguće je da postojanje nekog fenomena počiva u atomima vodika, kisika, ugljika ili dušika.“ (Durkheim, 1982: 39). Durkheimova emergentna logika vidljiva je u naizgled dvjema paradoksalnim tvrdnjama da, iako su društveni entiteti proizvod isključivo individualnog djelovanja, društvo se ne može definirati kao puki zbroj individua (Sawyer, 2005: 100-125). Dakle, društvene činjenice emergiraju iz udružene intersubjektivne kolaboracije i interakcije među individuama, ali nakon toga poprimaju materijalan karakter; postaju autonomne i izvanjske tim individuama te vrše kauzalan i prinudan utjecaj na njih.

Potencijal koji emergencijska paradigma može pružiti sociologiji vidljiv je u njezinoj ulozi premosnice između mikrosocioloških i makrosocioloških teorija, budući da ona predstavlja područje interesa obaju teorija. Dok makrosociolozi zauzimaju poziciju sociološkog realizma i pretpostavljaju ontološku specifičnost univerzuma društvenih pojava, mikrosociolozi smatraju da postoje emergentni društveni fenomeni, no oni se mogu protumačiti na temelju djelovanja pojedinačnih aktera (Žažar, 2016: 60). „Mikrosociolozi razmatraju *mikro-makro* relacije odnosno nastoje ustanoviti kako makro (emergentni) fenomeni proizlaze iz pojedinačnih djelatnih činova, a makrosociolozi izučavaju *mikro-makro* ali i *makro-mikro* veze i korespondentne kauzalne procese. Prvi razmatraju način na koji akteri djelatni na mikrorazini uzrokuju makrofenomene kojima se, sukladno redukcionističkoj logici, negira kauzalna moć nad potonjima. Makrosociolozi pak nastoje zahvatiti dijalektičke kauzalne relacije koje vode od mikro do makronivoa, ali i kauzalne snage kojima emergentne društvene pojave utječu na mikro-društvene elemente, dakle pojedinačne aktere“ (Žažar, 2016: 60). Vrijednost emergencijske paradigme vidljiva je dakle u njezinom potencijalu za uočavanje procesa izrastanja emergentnih makroentiteta kroz kolaborativne procese na nižim razinama kao i u kauzalnim učincima viših nad nižim razinama (Žažar, 2016: 61).

Daljnju implementaciju ove paradigme u proučavanju društvenih fenomena podržala je i škola kritičkog realizma, nastala u kontekstu kritike spram pozitivističkog načela deduktivističke teorije znanstvene strukture (Bhaskar, 1998: 10-13). Autori poput Rom Harréa usmjerili su kritiku ovakvom konceptu smatrajući da su u njemu prisutne nedostatnosti već ranije iznesenih Humeovih kriterija kauzalnosti i zakonitosti, Hempelovih kriterija znanstvenog objašnjavanja te Nagelovih kriterija redukcije neke znanosti na njoj temeljnu, bazičniju znanost<sup>7</sup>. Smatrajući da je pozitivizam neodrživ u kriterijima nužnosti i univerzalnosti, ovoj kritici pridružio se i Roy Bhaskar, poopćavajući nedostatnost ovih kriterija s kriterijem nužnosti. Navedeno je prikazao u tri dimenzije tzv. *ontoloških dubina*. Prvenstveno, nužnost ontologije koja je nesvodiva na epistemologiju (intransitivnost); identifikaciju realne, aktualne i empirijske domene (transfaktualnost) te nužnost stratificirane i diferencirane ontologije koja prepoznaje emergenciju (stratifikacija) (Bhaskar, 1998: 10-13).

Za trenutnu raspravu ključna, stratifikacijska dimenzija Bhaskarovih ontoloških dubina društvenu realnost identificira kao stratificiranu, slojevitu ontološku hijerarhiju entiteta u kojoj svaki entitet neke **R** razine posjeduje emergentno svojstvo koje ne posjeduje nižerazinska **R-k** razina koja je sastavna komponenta entiteta **R** razine. Ova ontološka dubina blisko je povezana s dimenzijom transfaktualnosti budući da su mehanizmi koje pronalazimo u domeni realnog odgovorni za emergentna svojstva koja su jednaka kauzalnim moćima odgovornima za nastanak aktualnih događaja. Svako emergentno svojstvo nekog entiteta posljedica je mehanizma kojeg generira specifična struktura, odnosno relacija među entitetima koji su njegov sastavni dio. Ovaj tip emergencije posve je sukladan ranije iznesenoj definiciji relacijske emergencije prema kojoj se emergentno svojstvo nekog entiteta objašnjava na temelju emergentnih svojstava njegovih dijelova i njihovih međusobnih relacija. Između svih stratifikacijskih razina nekog entiteta postoji tzv. rekurzivna relacija, što znači da su dijelovi nekog entiteta podentiteti koji također posjeduju vlastita emergentna svojstva (Bhaskar, 1998: 10-13).

---

<sup>7</sup> Nagel je ovo opisao pojmom eliminativnog redukcionizma, koji je prisutan kada je neka višerazinska teorija logički ekvivalentna nižerazinskoj teoriji što ima za posljedicu otklanjanje, odnosno *eliminaciju* višerazinske teorije. Primijenjeno na domenu kauzaliteta u transcendentalnom realizmu, eliminativni redukcionizam podrazumijeva da su učinci generativnih mehanizama neke **R** razine zapravo agregacija ili rezultanta učinaka generativnih mehanizama **R-k** razine (pri čemu je **k** bilo koji broj iz skupa prirodnih brojeva), što ima za posljedicu eliminaciju **R** razine, odnosno objašnjenje svojstava više razine u terminima svojstava niže razine. Ovime se višoj razini oduzima kauzalna učinkovitost i posjedovanje emergentnih svojstava (Nagel, 1974.). Ovakvu vrstu redukcionizma moguće je zapaziti u metodološkom individualizmu, čiji pripadnici smatraju da je kauzalnu moć društvenih struktura moguće reducirati na individue.

Primjena ove stratifikacijske, emergentističke komponente Bhaskarovih ontoloških dubina doživjela je svoju realizaciju u proučavanju interakcije između individualne i strukturalne razine. Prema stajalištu Bhaskara i Archer, i društvene strukture i individue tretiraju se kao entiteti koji u slojevitoj društvenoj stvarnosti posjeduju emergentna svojstva koja nastaju iz njihovih ontoloških struktura. Društvene strukture, organizacije ili institucije posjeduju kauzalnu moć i emergentna svojstva zbog specifične organizacije komponenata (individua) od kojih se sastoje, pri čemu individue ne bi posjedovale te kauzalne moći kada ne bi bile tako strukturirano organizirane. Budući da oba entiteta posjeduju emergentna svojstva, prema mišljenju Bhaskara i Archer između ove dvije razine treba učiniti jasnu analitičku distinkciju te proučavati njihovu međusobnu dijakronijsku, vremensku interakciju. Upravo je proučavanje ove interakcije predmet Bhaskarovog transformativnog modela društvenog djelovanja (TMDD) i morfogenetičkog/morfostatičkog (M/M) modela Margaret Archer čije ćemo postavke detaljnije izložiti. Dva ključna momenta zajedničko su obilježje oba modela: u strukturalnom momentu individualno djelovanje je uvjetovano kauzalnom moći društvenih struktura, iako nije posve determinirano njome budući da ostale kauzalne moći uzajamnom interakcijom određuju individualno djelovanje. U individualnom momentu djelovanje aktera zajedno s uzajamnim interakcijama drugih kauzalnih moći doprinosi reprodukciji i/ili transformaciji društvene strukture. Posljedica ovog gledišta je da je ovim modelima moguće uspostaviti distinkciju između kauzalnih moći individua i društvenih struktura koje uzajamno određuju društvene fenomene i događaje.

### **3.2. Bhaskarov transformativni model društvenog djelovanja (TMDD)**

Kao težnja prevladavanja brojnih dihotomija i dualizama u društvenoj znanosti, Bhaskarovo *The Possibility of Naturalism* teži ka prevladavanju dihotomija pozitivizma i hermeneutike, individualizma i kolektivism (aktera i struktura), činjenica i vrijednosti, razloga i uzroka te tijela i uma. U djelu koje je primarno usredotočeno na prvu dihotomiju, odnosno mogućnost proučavanja društva istim znanstvenim metodama koje se koriste u prirodnim znanostima, identificirana su dva dominantna stajališta: pozitivistički naturalizam prisutan u radovima David Humea, John Stuart Milla, Émile Durkheima ili logičkog pozitivizma Bečkog kruga koji na ovu dilemu pruža afirmativan odgovor te hermeneutički antinaturalizam, vidljiv u djelima Wilhelma Diltheyja, Heinricha Rickerta ili Maxa Webera. Objedinjeni odgovor na ove dihotomije Bhaskar pruža u neredukcionističkom, kritičkom naturalizmu (realizmu). Za našu raspravu, ključna je ipak druga dihotomija, individualizma i

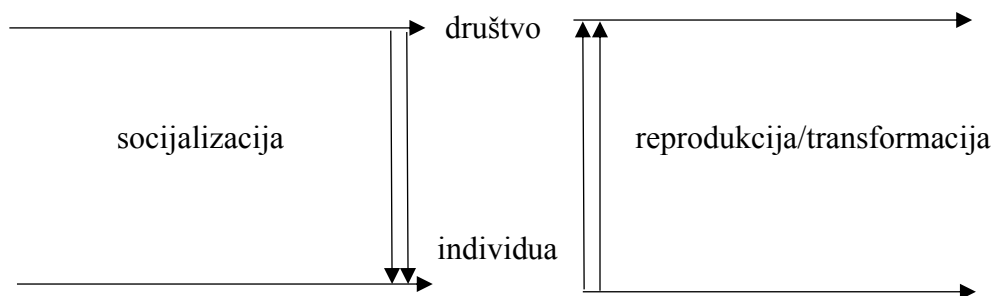


kolektivizma, odnosno aktera i struktura, čije razrješenje Bhaskar pruža transformativnim modelom društvenog djelovanja, (TMDD-om) prema kojemu je društvo zapravo umreženo društvenim relacijama koje bi, za razliku od stajališta mikro ili makro koncepcija, trebale biti predmet proučavanja društvenih znanosti. Suprotno voluntarizmu mikrosocioloških koncepcija koje društvene entitete vide kao proizvod zbira individualnih djelovanja ili reifikaciji makrosocioloških koncepcija, prema kojima supraindividualni društveni entiteti čine domenu eksternu individuama na koje vrše autonoman i prinudan učinak, Bhaskarova koncepcija kritičkog naturalizma (realizma) nalaže da je društvo istovremeno transcendentalno i kauzalno prethodan, nužan uvjet svakom individualnom intencionalnom djelovanju ali i kontinuirano traje i postoji upravo zbog njega. Drugim riječima, društvo je istovremeno preduvjet i posljedica individualnog djelovanja jer ono istovremeno reproducira i transformira društvo. Upravo u ovome vidljiva je vremenska asimetrija između individualnih aktera i društvenih struktura jer u svakom trenutku iz perspektive individualnog aktera društvo je već prethodno strukturirano zbog čega akteri uvijek djeluju unutar strukturalnih ograničenja koja nisu samostalno proizveli. Na temelju ove koncepcije, protivno voluntarizmu i hermeneutizmu mikro perspektiva, iskazi aktera podložni su korekcijama i ograničenjima nepriznatih uvjeta djelovanja, nenamjeranih posljedica djelovanja, prešutnih vještina i nesvjesnih motivacija djelovanja. Protivno i reifikaciji naturalističkog pozitivizma, iskazi aktera nužna su i neophodna polazišna točka sociološkog istraživanja. TMDD nalaže da društveni život posjeduje rekurzivni i ne-teleološki karakter jer akteri reproduciraju i transformiraju društvene strukture kojima se koriste te kojima bivaju ograničeni u svojem kontinuiranom djelovanju. Korolar ontološke distinkcije aktera i društvenih struktura i različitih svojstava koje društvene forme posjeduju u odnosu na svojstva aktera na temelju čijih aktivnosti postoje prema Bhaskaru jest onaj nenamjeranog karaktera transformacije ili reprodukcije društvenih struktura. Unatoč intencionalnom djelovanju aktera, Bhaskar smatra kako ono ne mora nužno biti prisutno u transformacijama ili reprodukcijama društvenih struktura, jer kako navodi, „koncepcija koju ja predlažem jest ta da ljudi, u svjesnom djelovanju, većim dijelom nesvjesno reproduciraju (i povremeno transformiraju) strukture koje upravljaju njihovim aktivnostima proizvodnje. Ljudi ne sklapaju brak kako bi reproducirali nuklearnu obitelj ili stupaju u radne odnose kako bi reproducirali kapitalističko gospodarstvo, ali je ono svejedno istovremeno nenamjeravana posljedica (i nezaustavan ishod) te nužan preduvjet njihovom djelovanju.“ (Bhaskar, 1998: 35).

Također, pored analitičke odvojivosti aktera i struktura, Bhaskar smatra kako je nužna i distinkcija njihovih pripadajućih kategorija: „društvo je istovremeno sveprisutan uvjet

(materijalan uzročnik) i kontinuirano reproduciran ishod individualnog djelovanja, a *praxis* je istovremeno rad, odnosno svrhovita proizvodnja i nesvjesna proizvodnja uvjeta proizvodnje, tj. društva. Prvo se odnosi na dualnost strukture, a potomje na dualnost *praxisa*.“ (Bhaskar, 1998: 34-35).

Bhaskar ovo podupire tvrdnjom da „s jedne strane, svrhovita kauzalnost ne bi bila moguća bez materijalnih čimbenika koji joj prethode odnosno, s druge strane, da društveni materijalni čimbenici postoje samo zbog utjelovljenog svrhovitog djelovanja koje ih reproducira odnosno transformira.“ (Bhaskar, 2008: 144). Društvo dakle, nije puka ljudska tvorevina, ali postoji isključivo zbog kontinuirane aktivnosti individua i njihovih vlastitih kauzalnih moći koje se ne mogu svesti na kauzalnu moć društvenih struktura. Ovaj odnos između aktera i društvenih struktura, koji nije puki dijalektički kao što je slučaj kod Bergera i Luckmanna, već onaj transformativni, ima za posljedicu njihovu analitičku i ontološku odvojivost kao dva zasebna entiteta, a ne dva momenta istog procesa. Ovo je vidljivo na slici 7, adaptiranoj prema (Bhaskar, 1979: 40).



**Slika 7. Bhaskarov TMDD (Bhaskar, 1979: 40).**

Silazna orijentacija vektora predstavlja ljudsko djelovanje kao ovisno o pravilima i resursima unutar društvenih struktura pri čemu društvena struktura pruža ograničavajuće i omogućavajuće uvjete za individualno djelovanje. Istovremeno, uzlazna orijentacija vektora podrazumijeva da, aktiviranjem ovih pravila i resursa, akteri reproduciraju odnosno transformiraju društvenu strukturu što dovodi do zaključka da između akcije i strukture postoji transformativan i recipročan međuodnos. Bhaskar smatra da reprodukcija i transformacija društva trebaju biti smatrana kao postignuća aktera, a ne mehanicistički čin individualnosti ili posljedica prethodnih uvjeta.

Analogno razvoju društva, strukturu kao preduvjet korištenja jezika predstavljaju određena pravila i resursi neovisni o individuama bez kojih komunikacija ne bi bila moguća. Također, komunikacija jezikom najčešće nije sredstvo kojim akteri žele reproducirati ili transformirati jezik već kako bi ostvarili osoban cilj komunikacije, što je analogno

Bhaskarovo tvrdnji o *praxisu* kao svjesnoj proizvodnji. Nadalje, jezik je istovremeno i ishod intersubjektivne komunikacije budući da je njegovo postojanje neodrživo bez individualnih akata korištenja njime. Konačno, reprodukcija i transformacija jezika odvijaju se neovisno o individualnim intencijama budući da se usvaja primarnim socijalizacijskim čimbenicima, utjecajima na pojedinca kojih nije niti svjestan.

Ovakvo viđenje konzistentno je s relacijskom koncepcijom društva, što Bhaskar formalizira tvrdnjom da se sociologija ne bavi masovnim ili grupnim ponašanjem velikog broja individua već relacijama između individua te relacijama između tih relacija. Razrađeni primjer ove relacijske koncepcije Bhaskar je zabilježio u svojim interpretacijama marksističke analize kapitalističkih odnosa proizvodnje. Prema ovoj interpretaciji, Marx je odnose proizvodnje u kapitalističkom sustavu definirao kao nevidljive i apstraktne dubinske strukture koje čine kapitalistički oblik proizvodnje mogućim te sudjeluju u proizvodnji manifestnih društvenih fenomena u kapitalističkim društvima (Bhaskar, 1979: 53-56).

Zbog ovog vremenskog diskontinuiteta aktera i društvenih struktura, u svakom povijesnom trenutku vidljive su određene društvene i povijesne okolnosti unutar kojih individue djeluju te situacijski čimbenici koje su proizveli na temelju strukturalnih ograničenja. Drugim riječima, materijalne i simboličke strukture reproducirane i transformirane putem *praxisa* prethodnih generacija čine mogućnosti i ograničenja djelovanja sljedećih generacija. Zbog ovoga, reprodukcija i transformacija koju individue izvršavaju je kontinuirani proces kojega su Marx i Engels najbolje opisali kao „slijed različitih generacija, među kojima svaka izrabljuje materijale, kapitalna sredstva i proizvodne snage koje nasljeđuju od prethodnih generacija te s jedne strane nastavlja tradicionalnu aktivnost u posve promijenjenim okolnostima dok s druge strane modificira stare okolnosti u potpuno promijenjenim aktivnostima.“ (Marx i Engels, 1998: 172)

Budući da društvene strukture postoje u međuzavisnosti s aktivnostima aktera kojima upravljaju te značenjima koja akteri pridaju vlastitom djelovanju, Bhaskar smatra da je nužan „sustav koncepata koji određuju *točku sučeljavanja* individualnog djelovanja i društvenih struktura. Ova točka koja povezuje aktere i strukture mora biti trajna te biti neposredno okupirana individuama. Očigledno jest da sustav posredovanja koji nam je potreban jest onaj pozicija (mjesta, funkcija, uloga, zadataka, dužnosti, prava, itd.) koje zauzimaju individue te prakse u kojima na temelju tih pozicija sudjeluju.“ (Bhaskar, 1979: 45). Stoga, prema Bhaskaru, nužno slijedi da inicijalni uvjeti svakog objašnjenja društvenog fenomena moraju počivati u društvenim relacijama.

Uspješnost Bhaskarovog TMDD-a moguće je, prema našem mišljenju, sažeti u nekoliko točaka. Prvenstveno, inovativnost TMDD-a ogleda se u relacijskoj koncepciji društvene znanosti, kao znanosti koja je usmjerena na odnose i uvjete društvene statike i društvene dinamike. Također, obzirom da je relacijska koncepcija ugrađena u njega, TMDD-om postiže se jasno uspostavljanje odnosa između individualne i strukturalne razine. Naposljetku, kao što smo već prethodno istaknuli, prema Bhaskarovom mišljenju, društveni život posjeduje „ne-teleološku dinamiku budući da akteri većim dijelom nesvjesno i nemotivirano reproduciraju odnosno transformiraju društvene strukture kojima bivaju ograničeni u svojim produktivnim aktivnostima.“ (Bhaskar, 1986: 133).

### **3.3. Morfogenetički/morfostatički (M/M) model Margaret Archer**

Model koji je prema našem mišljenju ključan u razumijevanju složene relacije individua i strukture jest morfogenetički/morfostatički (M/M) model utjecajne teoretičarke škole kritičkog realizma, Margaret Archer.

Procesi *morfostaze* i *morfogeneze* kojima se Archer služi pri opisivanju međusobnog djelovanja društvenih struktura i individua preuzeti su od Waltera Buckleyja. Buckley morfostazu definira kao procese koji u „složenim razmjenama nekog sustava s okolinom teže k održanju danog oblika, organizacije i stanja sustava“ (Buckley, 1967: 58-59). Morfogenezu, s druge strane, definira kao „processe koji teže promjeni danog oblika, organizacije i stanja sustava“ (Buckley, 1967: 58-59). Slijedeći koncepciju transcendentnog (kritičkog) realizma da je svaki događaj ili entitet višestruko determiniran složenim mehanizmom prethodnih događaja, tumačenje nekog društvenog entiteta zahtijevalo bi upravo identificiranje relevantnih morfogenetičkih kauzalnih faktora koji su doprinijeli njegovom nastanku. Analogno ovom dinamičnom procesu, Buckleyjeva je pretpostavka da su za stabilnost i kontinuitet određenog entiteta nužni određeni morfostatički čimbenici koji mu ova svojstva omogućavaju. Prefiks morfološkog u radu Archer odražava tvrdnju kritičkog realizma da društvo nema neku preddeterminiranu formu ili oblik, dok „genetički“ odražava tvrdnju da oblik nekog društva rezultira iz namjeravanih i nenamjeravanih posljedica djelovanja akterâ. (Archer, 1995: 5)

Također, izvor dodatnog utjecaja na izgradnju M/M modela jest članak Davida Lockwooda o društvenoj i sistemskoj integraciji. (Lockwood, 1964.) Lockwoodova tvrdnja o „analitičkoj, vremenskoj te činjeničnoj odvojivosti“ društvene i sistemske razine izvršit će presudan utjecaj na poimanje Archer o međuodnosu individualne i strukturalne razine te

njezinoj implementaciji ove strategije u izgradnju M/M modela.<sup>8</sup> Stoga, za razliku od mikrosocioloških, makrosocioloških koncepcija ili Giddensove teorije strukturacije, kritički realizam naglašava postojanje emergentnih svojstava i na individualnoj i strukturalnoj razini, smatrajući ih analitički distinktnim slojevima te nesvodivima jednog na drugog. *Differentiae specifica* emergentnih entiteta su prema Archer: a) svojstva i moći nekog sloja prethode ostalima zato što ostali slojevi kroz vrijeme emergiraju iz prethodnog, budući da je za emergenciju potrebno vrijeme jer je ona izvedena iz interakcija i njihovih posljedica koje se nužno odvijaju u vremenu; b) jednom kada se emergencija dogodi, moći i svojstva koja definiraju i razlikuju slojeve imaju relativnu autonomiju i c) takva autonomna svojstva vrše neovisan kauzalan utjecaj te je identificiranje tih kauzalnih moći ono što potvrđuje njihovo postojanje budući da bi one mogle biti i neopažene (Archer, 1995: 14). Izložene propozicije upućuju na ranije izloženu, relacijsku koncepciju emergencije koju prisvaja i Bhaskar. Relacijsko obilježje emergentnih svojstava Archer potkrepljuje primjerom u kojem podjela rada rezultira visokom produktivnošću pri čemu visoka produktivnost ima mogućnost povratno djelovati na podjelu rada, u smislu stvaranja monotonog rada te posjeduje kauzalne moći (npr. diferencijalno bogatstvo među narodima) koje su nesvodive na moći komponentnih dijelova, tj. radnika. Ovo prema Archer obilježava „slojevitost društvene stvarnosti u kojoj svaki sloj posjeduje različita emergentna svojstva i moći.“ (Archer, 1995: 9).

Ova koncepcija društvene stvarnosti u sebi također sadrži i antipozitivističku pretpostavku prema kojoj se društvo i akteri ne mogu poimati kao zatvoreni sustav čije je ponašanje moguće kontrolirati i izolirati od utjecaja mnogostrukih varijabli kao, primjerice, u „laboratorijskim“ uvjetima. Zatvorenost nekog sustava podrazumijeva da ne postoje značajne modifikacije ili kvalitativne varijacije nekog proučavanog entiteta koje bi mogle narušiti konzistentno i pravilno djelovanje kauzalnih mehanizama te posljedično, nastajanje određenih ishoda. Eksterni i interni uvjeti nužni za postojanje ovakvog zatvorenog sustava su, prema Archer, narušeni budući da je ljudsko djelovanje obilježeno „inovativnošću, tj. sposobnošću da iste materijalne uvjete, kulturne čimbenike, okolnosti i situacije interpretira na različite načine te, shodno tome, stvori nove obrasce i tokove djelovanja“ (Archer, 1995: 70).

---

<sup>8</sup> Za razliku od konfliktnih teorija koje proučavaju samo sukobljenost i polarizacije unutar i između društvenih grupa ili teorija strukturalnog funkcionalizma čiji je primarni interes normativni poredak ili strukturalni odnosi i odnosi podsustavâ, Lockwoodova distinkcija između društvene i systemske integracije pružila je analitičku raščlambu i eksplanatornu vrijednost u proučavanju stabilnih i konfliktnih odnosa između grupa aktera naspram stabilnih i konfliktnih odnosa između dijelova društvene strukture.

Polazeći od dvije jednostavne propozicije da struktura nužno prethodi individualnim akcijama koje ju povratno transformiraju te da strukturalna elaboracija nužno slijedi nakon tih akcija, Archer u M/M kao ključnu komponentnu uvodi onu vremensku, naglašavajući kako individualna i strukturalna razina djeluju u različitim sekvencijalnim vremenskim periodima (Archer, 1995: 89-90). Sukladno temeljnoj logici kritičkog realizma, Archer tvrdi da se odnos između društvene strukture i individualnog djelovanja može primjereno shvatiti ako se njihova interakcija konceptualizira kao dijakronijski, historijski proces gdje u svakom trenutku društvene strukture vremenski prethode i slijede nakon individualnog djelovanja. Ovaj odnos postaje vidljiv ako se prihvati tvrdnja da se svako individualno djelovanje odvija u kontekstu pruženome od strane vremenski prethodnih društvenih struktura. Stajalište specifično kritičkom realizmu jest to da se u svakoj vremenskoj točki individualni akter suočava sa strukturama koje nisu proizvod djelovanja sadašnjih pojedinaca, već djelovanja pojedinaca iz prošlosti. Ove društvene strukture prema pojedincu socijalizacijskim procesima djeluju kao objektivna stvarnost, odnosno kao analitička tvorevina različita od pojedinaca i nesvodiva na individualna djelovanja. Prema kritičkim realistima, dakle, pojedincima prethodno konstituirane i potpuno formirane društvene strukture ontološki su zaseban sloj od individualnih djelovanja u sadašnjosti. S druge strane, kontinuirana trajnost i opstojnost društvenih struktura zavisna je o individualnim djelovanjima u sadašnjosti. Ipak, ovime bi trebalo naglasiti da prethodna konstatacija ne podrazumijeva metodološki individualizam, gdje su društvene strukture puka tvorevina individualnih aktera *ex nihilo* već njihova *reprodukcija* odnosno *transformacija* budući da akteri u svakom trenutku djeluju u kontekstu prethodno danih društvenih struktura (Lawson, 1997: 162-166).

Suprotno *epifenomenalizmu*<sup>9</sup> teorija metodološkog individualizma odnosno teorija metodološkog kolektivizma (holizma), Archer ne uspostavlja deterministički i kauzalan odnos između individualne i strukturalne razine već ističe da se društvo razvija u nepredvidljivim

---

<sup>9</sup> Prema Archer, ovo je metodološka pogreška koju čine brojni ortodoksni sociološki pristupi. S jedne strane, mikrosociološke teorije ili kako ih Archer naziva, teorije *uzlaznog stapanja* (*conflation*) u radovima J.S. Milla, Webera, pripadnika austrijske ekonomske škole, simboličkih interakcionista i etnometodologa (fenomenologijskih sociologa) tradicionalno su u svojim raspravama polazile analizirajući tzv. *homo economicusa*, arhetipa atomiziranog aktera koji posjeduje neograničene kognitivne sposobnosti pomoću kojih donosi odluke o optimalnom ishodu djelovanja dok su pritom zanemarivale značaj društvenih struktura koje na pojedinca vrše ograničavajuće odnosno omogućavajuće učinke. S druge strane, makrosociološke teorije u radovima Marxa, Durkheima ili Parsonsa, odnosno, rječnikom Archer, teorije *silaznog stapanja* rotiraju kauzalan smjer; društvene strukture smatraju nezavisnom varijablom koja vrši kauzalan i prinudan utjecaj na pojedinca koji je samo pasivni primatelj egzogenih podražaja. U oba slučaja pretjerano se naglašava kauzalan učinak jedne ontološke razine nauštrb one druge. Po mišljenju Archer, Giddensova teorija strukturacije čini i grešku *centralnog stapanja* jer je u njoj nemoguće razlučiti individualnu od strukturalne razine budući da su one stopljene u amalgam.

smjerovima upravo zbog toga što je „strukturalna elaboracija kodeterminirana uvjetnim utjecajem izvršenim od strane prethodnih struktura zajedno s autonomnim kauzalnim moćima trenutnih aktera“ (Archer, 1995: 75).

Izvor kauzalnih moći društvenih struktura odnosno aktera prema Archer (a i prema ostalim pripadnicima škole kritičkog realizma) počiva u njihovim *emergentnim svojstvima*. Archer ističe da je „emergencija utjelovljena u interakciji: u potonjem se bavimo sustavom povezanih komponenata koji mogu biti definirani samo u terminima međudnosa svake komponente sa svakom unutar kontinuiranog razvojnog procesa koji generira emergentne fenomene – uključujući i one koje nazivamo institucionalnom strukturom. Drugim riječima, emergentna svojstva su relacijska te nisu sadržana u samim elementima ali ne bi ni mogla postojati neovisno od njih. Najviši oblici emergencije nisu ništa više nego relacije među rezultatima interakcija. Oni nadalje vrše povratan učinak na sljedeće interakcije na nižim razinama“ (Archer, 1982: 475).

Prema ovom zaključku emergencija je ključni proces koji podupire tvrdnju kritičkog realizma da društvene strukture, iako proizvod ljudskog djelovanja, imaju vlastite kauzalne moći koje se ne mogu reducirati na moći individua. Primijenjeno na individue, emergentistički zaključak također nalaže da je sam individuum emergentni entitet koji se sastoji od fizičkih, bioloških i neuroloških komponenata te posjeduje kauzalne moći koje se ne mogu reducirati na moći komponenata od kojih se sastoji.

Koncepcija društva kao emergentnog, otvorenog sustava zahtijeva i metodološko oruđe prikladno za njegovo proučavanje, kojeg Archer naziva analitičkim dualizmom, tj. „teorijskim pristupom kojim je moguće povezati strukturu i individualno djelovanje bez njihovog međusobnog stapanja. Središnji je argument da struktura i individualno djelovanje mogu biti proučavani njihovom međusobnom interakcijom u vremenu jer bez uvođenja vremenske dimenzije problem individuuma i strukture nikada ne može biti riješen na zadovoljavajući način“ (Archer, 1995: 65). Nužno je, stoga, načiniti jasnu analitičko-temporalnu distinkciju između struktura i aktera čija su emergentna svojstva međusobno nesvodiva. Također, temporalna je distinkcija nužna kako bi se uspješno analizirala njihova interakcija i objasnile promjene koje ih obilježavaju. Pojednostavljeno, budući da je prisutan temporalni diskontinuitet između struktura i aktera, smatra se da strukture u svakom trenutku prethode akterima koji ih povratno reproduciraju ili transformiraju, ali nikada ne kreiraju, kao što je stav mikrosocioloških koncepcija (Archer, 1995: 71)

Kao što je i vidljivo iz slike 8, adaptirane prema (Archer, 1995: 157), Archer izlaže pretpostavku da su individualna i strukturalna razina različiti emergentni slojevi društvene stvarnosti koji djeluju u različitim vremenskim periodima. Komponente odnosno faze morfogenetičkog/morfostatičkog (M/M) ciklusa su strukturalno uvjetovanje ( $T_1$ - $T_2$ ), sociokulturna interakcija ( $T_2$ - $T_3$ ) te strukturalna elaboracija u obliku reprodukcije ili transformacije ( $T_3$ - $T_4$ ). Posljedica ove vremenske odvojenosti između individualne i strukturalne razine jest njihovo proučavanje kao dvije ontološki zasebne razine društvene stvarnosti što nadalje omogućuje proučavanje njihove međuzavisnosti i uzajamnog djelovanja. Djelovanje individualne i strukturalne razine u različitim vremenskim periodima moguće je sažeti u dvije propozicije:

1. Struktura nužno prethodi individualnom djelovanju koje ga povratno transformira te
2. Strukturalna elaboracija nužna je posljedica ovih djelovanja (Archer, 1995: 76)

strukturalno uvjetovanje \_\_\_\_\_

$T_1$

društvena interakcija \_\_\_\_\_

$T_2$

$T_3$

strukturalna elaboracija \_\_\_\_\_

$T_4$

**Slika 8. Morfogenetički ciklusi u M/M modelu (Archer, 1995: 76).**

U vremenskom intervalu  $T_1$ - $T_2$ , fazi strukturalnog uvjetovanja, strukturalna i emergentna svojstva oblikuju situacije u kojima se nalaze individue kao akteri i donositelji strategija vlastitog djelovanja. Važno je naglasiti kako ovaj utjecaj društvenih struktura nije strogo deterministički i mehanicistički kao što je to slučaj u već ranije razmatranim holističkim, makrosociološkim koncepcijama. Za strukturalno uvjetovanje potrebno je uvažiti da su strukturalna svojstva emergentne posljedice prethodnih djelovanja. Jednom elaborirana, ona vrše kauzalni učinak na daljnje interakcije. Ona to čine „oblikovanjem situacija u kojoj se kasnije generacije aktera nalaze te oblikovanjem interesa aktera sukladno društvenim pozicijama koje zauzimaju u strukturama koje su naslijedili (npr. klasnoj strukturi, društvenoj



distribuciji resursa ili unutar obrazovnog sustava)“ (Archer, 1995: 90). Zbog učinka uvjetovanja društvenih struktura na individue i društvenu interakciju, Cohen smatra da su „određena svojstva društvenih struktura i kultura strateški važna i trajna te da pružaju ograničenja unutar kojih se određene društvene situacije mogu odvijati“ (Cohen, 1968: 93). U ovoj se inicijalnoj fazi strukturalni utjecaji ispoljavaju kao „emergenti prvog reda“, obuhvaćajući neželjenu pozicioniranost individua unutar društvenog konteksta i raspona uloga, njihove interese, oportunitetne troškove povezane s različitim tokovima djelovanja te interpretativnu sposobnost. Ovi emergenti prvog reda imaju različiti ograničavajući odnosno omogućavajući učinak na svakog aktera u postizanju svojeg cilja zavisno o razini pregovaračke moći.

Skup ovih strukturalnih učinaka dovodi do izrastanja emergenata drugog reda koje Archer kategorizira u četiri skupine: nužne komplementarnosti, nužne kontradiktornosti, kontingentne komplementarnosti i kontingentne kontradiktornosti. Ovi emergenti drugog reda uvjetuju pripadajuće *situacijske logike* zaštite, korekcije/kompromisa, oportunizma i eliminacije. Stoga, u razdoblju T<sub>2</sub>-T<sub>3</sub> ove situacijske logike modificiraju područje strateškog djelovanja aktera budući da akterima pružaju preduvjete u zadovoljavanju interesa primjenom defenzivnog, kompromisnog, oportunističkog ili kompetitivnog oblika interakcije. Mišljenje je, dakle, Archer da situacijska logika predstavlja generativni mehanizam morfogeneze ili morfostaze (Archer, 1995: 217). Relativna uspješnost primjene određenog strateškog djelovanja zavisna je o razini pregovaračke moći nekog aktera. U ovome kontekstu potrebno je spomenuti morfogenezu djelovanja aktera. Archer ih definira kao kolektivitete koji imaju iste životne prilike, (Archer, 1995: 257) tj. interesne skupine koji materijalne i idejne interese ostvaruju putem društvene interakcije. Pritom razlikuje primarne i korporativne aktere pri čemu korporativni akteri oblikuju kontekst djelovanja svih aktera dok primarni akteri konstituiraju okolinu koju korporativni akteri žele kontrolirati. Uspješnost svake skupine aktera zavisna je o pristupu određenim resursima koji uvećavaju pregovaračku moć kao što su imovina, sankcije ili stručnost.

Konačno, strukturalna elaboracija se prema Archer definira kao nenamjeravana posljedica istovremene modifikacije prethodnih strukturalnih svojstava te uvođenja novih (Archer, 1995: 91). Nenamjeravana karakteristika strukturalne elaboracije posljedica je složenog odnosa antagonizma i kooperacije između različitih društvenih grupa. U vremenskom segmentu T<sub>3</sub>-T<sub>4</sub>, posljednjoj fazi M/M ciklusa, izrastaju *emergenti trećeg reda*, vidljivi kao „odnosi podudarnosti i nepodudarnosti između strukturalnih i kulturnih

emergentnih svojstava“ (Archer, 1995: 218). Završetkom morfogenetičkog ciklusa dolazi do strukturalne transformacije i transformacije aktera činom dvostruke morfogeneze (Archer, 1995: 74). Također, činom trostruke morfogeneze dolazi do izrastanja društvenih aktera nastalih u kontekstu specifičnih organizacijskih kolektiviteta i organizacijskih uloga koje su u društvu prisutne u određenom vremenu (Archer, 1995: 256).

Stoga, kako bi se prema poziciji kritičkih realista uspješno proučavala međuzavisnost individualne i strukturalne razine, nužno je u društvenom teoretiziranju zauzeti neekstremnu poziciju. Ovo podrazumijeva ontološku diferencijaciju društvenih struktura i individualnih agenata, odbacivanje metodološkog individualizma i kolektivism, uzajamnu međuzavisnost društvenih struktura i agenata i vremenski prioritet društvenih struktura nad bilo kojim agentom (Hodgson, 2004: 179). Ovim kriterijima uvažava se činjenica da individualni agenti svojim djelovanjem (ne)namjeravano transformiraju ili reproduciraju društvene strukture, ali se istodobno zahtjeva da se te društvene strukture ne mogu u ontološkom ili eksplanatornom smislu reducirati na agente budući da oni u svojim – bilo primarnim ili sekundarnim socijalizacijskim procesima – bitno ovise o društvenim strukturama i sociokulturnom kontekstu unutar kojeg djeluju.

### **3.4. Veblenov utjecaj na školu kritičkog realizma**

Mišljenja smo – sukladno pripadnicima škole institucionalne ekonomije – da se podrijetlo ovih propozicija nalazi u djelima Thorsteina Veblena, američkog sociologa i ekonomista norveških korijena. Odbacivajući ekstremne teorijske pozicije, Veblen je bio mišljenja da su individualno djelovanje i društvene strukture rezultat evolucijskog procesa na društvenoj i biološkoj razini, gdje je intencionalno individualno djelovanje istodobno posljedica naslijeđenih instinkta kulturne i materijalne okoline, što je podloga za formiranje raznih običaja i navika. Smatrajući da je nužno odbacivanje ekstremnih pozicija, Veblen je u članku o ograničenjima granične korisnosti ortodoksne ekonomije<sup>10</sup> ustvrdio da modeli ovih pristupa nužno vode statičnim ishodom što je opisao kazavši da „ekonomska analiza koja se bavi isključivo konzistentnom ljudskom prirodom pod stabilnim institucionalnim uvjetima može postići samo statičke rezultate“ (Veblen, 1909: 628).

---

<sup>10</sup> Nalaz neoklasične ekonomije kojim se tvrdi da korisnost potrošača opada rastućom uporabom nekog proizvoda.

Pored teze o uzajamnoj međuzavisnosti i interakciji individualnih agenata i društvenih struktura, Veblenov utjecaj na postulate kritičkog realizma ogleda se i u vremenskoj asimetriji i analitičkoj distinkciji ovih dvaju entiteta. Propozicija o vremenskom prioritetu društvenih struktura ogleda se u tezi da su institucije – pod čijim utjecajem ljudi žive – nastale evolutivnim procesom te individue njihov utjecaj primaju iz prošlosti (Veblen, 1899: 191). Prema Veblenu, ovaj vremenski diskontinuitet upravo je ono što individue i društvene strukture čini dvama analitički zasebnim društvenim entitetima, za razliku od Giddensove teorije strukturacije koja ih vidi kao dva aspekta istog entiteta.

#### **4. Kauzalni mehanizmi i mikro-temelji makro-fenomena**

U višerazinskom proučavanju društvenih fenomena i kauzalnih mehanizama koji djeluju unutar i između raznih slojeva društva, ovaj rad slijedi koncepciju analitičke sociologije koja kauzalne mehanizme definira kao: „iskaze teorije racionalnog izbora o kombinacijama preferencija i ograničenja koja mogu dovesti do složenijih društvenih ishoda“ (Cowen, 1998: 125). Kauzalni mehanizmi, tako definirani, društveni su procesi u kojima kombinacija različitih individualnih optimalnih odluka, dispozicija te društvenih uvjeta, strukturalnih ograničenja i okolnosti rezultira nastajanjem društvenih fenomena. Za razliku od ortodoksnih socioloških teorija čiji model objašnjavanja društvenih fenomena karakterizira induktivan pristup koji poopćavanjem i generalizacijama definira zakonitosti razvoja društva, analitička sociologija prilikom otkrivanja kauzalnih mehanizama u obzir uzima nekoliko čimbenika kao što su kontekstualne okolnosti individualnog djelovanja i varijacije između institucionalnih oblika. Riječima McAdama i ostalih, „velike strukture i sekvencije se nikada ne ponavljaju već rezultiraju iz različitih kombinacija i sekvencija mehanizama s veoma općenitim obujmom. Čak i unutar jedne epizode nalazimo višestruke, promjenjive i samokonstruirajuće aktore, identitete i oblike akcija i interakcija“ (McAdam et al., 2001: 30). Oblik znanstvenog objašnjavanja koji bi se umjesto toga trebao primijeniti blizak je pristupu kauzalnog realizma Daniela Littlea koji se temelji na pretpostavci da realne kauzalne moći počivaju u pozadini kauzalnih relacija.<sup>11</sup> Tvrdnja da A uzrokuje B jest zapravo tvrdnja da

---

<sup>11</sup> U kontekstu kauzalnog realizma, neophodno je istaknuti i doprinos Thomasa Brantea koji je kodificirao njegove ontološke, epistemološke i metodološke aksiome. Ontološki aksiom kauzalnog realizma nalaže da (društvena) stvarnost postoji neovisno o svijesti (društvenih) znanstvenika koji ju proučavaju. Epistemološki aksiom nalaže da je moguće steći znanje o ovoj stvarnosti, dok metodološki aksiom tvrdi da je svo stečeno znanje falibilno, tj. podložno korekciji. Kao posljedica odbacivanja pozitivističke koncepcije kauzalnosti, stajalište je kauzalnog realizma da je zadatak sociologije traganje za *strukturno zavisnim* mehanizmima odgovornima za nastanak nekog fenomena. Implementacija stratificirane, višerazinske koncepcije društva kakvu smo analizirali u trećem poglavlju nužno zahtijeva identificiranje mehanizama specifičnih za svaku razinu

postoji skup kauzalnih mehanizama takvih da A unutar određenog konteksta tipičnih kauzalnih polja uzrokuje B ili barem povećava mogućnost nastanka B, odnosno skup događaja ili procesa koji od explanansa dovode do explananduma. (Little, 1991: 15-18). Stoga, princip određivanja mikro-temelja makro-fenomena pretpostavlja da je društvene entitete kao što su institucije, organizacije, države, gospodarstva i sl. moguće derivirati iz strukturiranih okolnosti individualnog djelovanja koji su njihov konstituent. Društvene strukture posjeduju kauzalna svojstva i učinke koji imaju veliki značaj historijske promjene te vrše svoju kauzalnu moć putem utjecaja na individualno djelovanje, odluke, uvjerenja i vrijednosni sustav. (Elder-Vass, 2010.) Strukture su nadalje pod utjecajem istih individua na koje vrše utjecaj te su prema tome dio neprestanog iterativnog procesa. Prihvatimo li koncepciju da genezu društvenih fenomena ne konstituiraju striktni deterministički zakoni slični onima u prirodnim znanostima, prisiljeni smo zaključiti da strukturirane okolnosti individua sačinjavaju i uzrokuju kauzalna svojstva društvenih entiteta, odnosno da ne postoje kauzalne moći na makro-razini koje nisu generirane u mikro-razini.

Načelo o mikro-osnovama makro-fenomena nalaže da se uspostavljanje eksplanatorne relacije između dva fenomena na makro-razini mora podržati dvjema informacijama: informacijom o neposrednim okolnostima unutar kojih se individua nalazi koje utječu na njegovo djelovanje te u konačnici dovode do ove relacije. Također, ono se mora podržati informacijom i o agregativnim procesima koje opisuju tranziciju od individualnih akcija ka eksplanatornoj društvenoj relaciji između dva fenomena<sup>12</sup> (Little, 1998: 10). Vjerodostojne eksplanatorne hipoteze o društvenim pravilnostima moraju sadržavati barem približnu procjenu o mehanizmima na individualnoj razini (Little, 1998: 10). Ovim pristupom odbacuje se bilo kakva statistička generalizacija o populacijama kao i tendencija da se statističkim zakonima pridaje status kauzalnog čimbenika u društvenim objašnjenjima. Slično tome, odbacuje se bilo kakav autonomni kauzalan utjecaj društvenih struktura ili postojanje kauzalnih mehanizama koji ne superveniraju nad strukturiranim izborom individualnih aktera. Slijedeći Hedströma i Swedberga, možemo na temelju toga konstatirati da: „korolar ovom načelu nalaže da ne postoje makro-razinski mehanizmi; makro-razinski entiteti ili događaji

---

kojima se objašnjava njihova autonomija, kao i identificiranje mehanizama koji spajaju različite razine ili slojeve koji objašnjavaju utjecaj mikro procesa na makro ishode i obrnuto (Brante, 2001: 172-185).

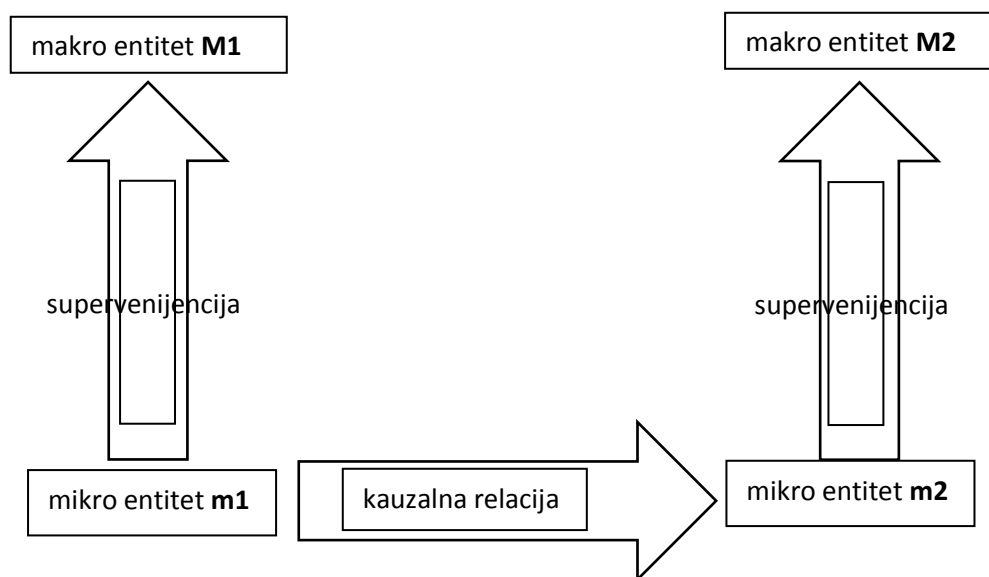
<sup>12</sup> Ova vrsta agregativnih relacija opisuje tranziciju od mnogostrukih obrazaca individualnog ponašanja ka kolektivnom makro-fenomenu. Djelo nagrađivanog ekonomista Nobelovca Thomasa Schellinga *Micromotives and Macrobehavior* (Schelling, 1978.) sadrži brojne primjere koji primjenjuju ovaj model znanstvenog objašnjavanja.

uvijek su međusobno povezani kombinacijom situacijskih mehanizama, mehanizama formiranja djelovanja te transformacijskih mehanizama.“ (Hedström i Swedberg, 1998: 24)

Obilježja teorijske orijentacije čiji je utjecaj na ovaj rad bio značajan jesu ona analitičke sociologije, odnosno njezine metodološke doktrine strukturalnog individualizma. Iako je obilježje strukturalnog individualizma objašnjavanje društvenih činjenica i fenomena u terminima individua, njihovih akcija, svojstava i međusobnih relacija, (Udehn, 2001: 318-319) pojedini autori naglašavaju da se bitno razlikuje od strogih individualističkih ili utilitarističkih orijentacija budući da naglašava eksplanatorni značaj društvenih struktura u koje su individue utjelovljene (Elster, 1982: 453-482). Prema Hedströmu i Bearmanu, veberijanska definicija društvenog djelovanja orijentiranog prema drugim akterima odnosno mehanicistički pristup orijentiran na postizanje kauzalne dubine dva su ključna obilježja strukturalnog individualizma (Hedström i Bearman, 2009: 8). Postizanje kauzalnih dubina zapravo podrazumijeva „eksplicitnu identifikaciju mikro-osnova, odnosno društvenih mehanizama čijim posredovanjem nastaju društvene činjenice koje želimo objasniti. Središnji mehanizam društvenog svijeta su individualna djelovanja i njihove međusobne relacije. Individualne akcije su važne zato što sve stvari od interesa sociologije su namjeravana ili nenamjeravana posljedica djelovanja individua. Ona su uglavnom orijentirana prema drugim akterima te su zbog toga društvene relacije ključno sredstvo kojim se objašnjava zašto individue postupaju na određeni način. (Hedström i Bearman, 2009: 8-9). Upravo zbog ovoga, u društvenim znanostima, Watkinsovim jezikom rečeno, fundamentalna objašnjenja društvenih fenomena koja polaze od idealnog, hipotetičkog i apstraktnog svijeta u kojemu ne postoje društveni odnosi ne mogu biti zadovoljavajućima. Umjesto toga, teoretičari analitičke sociologije smatraju da bi se vjerodostojnost i pouzdanost znanstvenih objašnjenja unaprijedila kada bi se određena svojstva makro-razine kao što su relacijske strukture smatrale kao danima te se ugradile u objašnjenje (Hedström i Bearman, 2009: 10).

Upravo zbog ovoga se odnos mikro i makro razine nameće kao središnji problem analitičke sociologije. Hedström i Bearman definiraju makro-razinska svojstva kao „svojstva kolektiviteta ili skupa mikro-entiteta koja se ne mogu definirati samo jednim mikro-razinskim entitetom“ (Hedström i Bearman, 2009: 10). Odnos mikro i makro razine u analitičkoj je sociologiji srodan pojmu *supervenijencije*, preuzetog od Jaegwona Kima, autora iz područja filozofije uma koji je ovaj pojam koristio u problematiziranju odnosa tijela i uma (Sawyer, 2005: 66). Kao što je prikazano na slici 9, adaptiranoj prema (Sawyer, 2005: 70) za ovaj odnos karakteristično je da određeni makro-razinski entitet **M** supervenira nad skupom mikro-

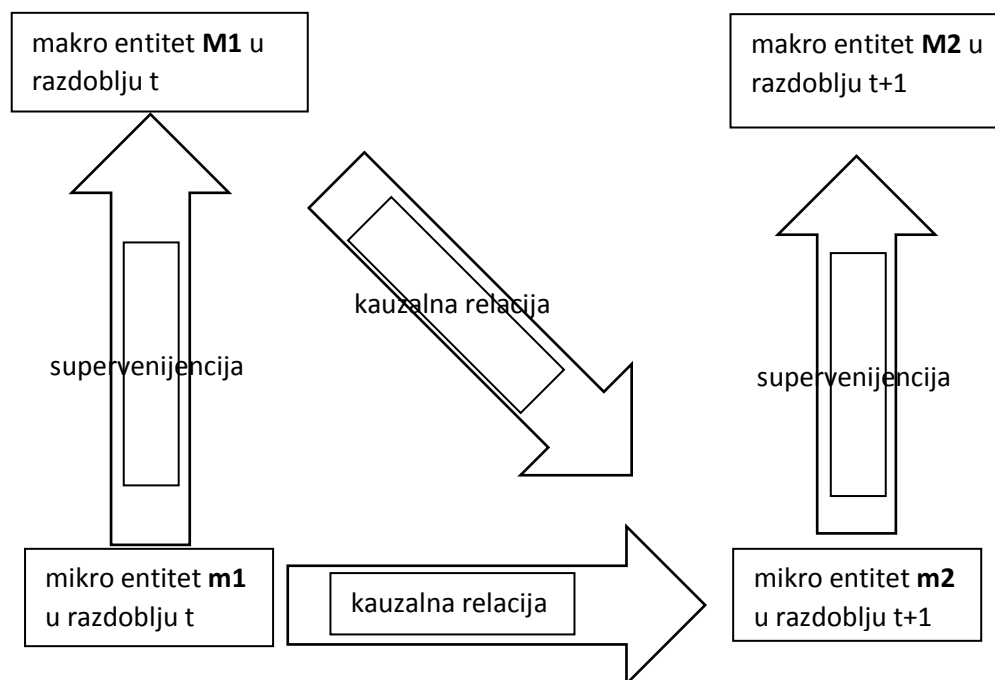
razinskih entiteta  $m$ , ako relacija identiteta u  $m$  podrazumijeva relaciju identiteta u  $M$  razini. Primijenimo li ovu relaciju na domenu individualnog i društvenog, analogno možemo uspostaviti relaciju supervenijencije između ta dva entiteta. Pretpostavimo li da su dva hipotetska društva ili kolektiviteta međusobno identična u terminima svojih mikro-razinskih svojstava, tada će, odnosom supervenijencije i njihova makro-razinska svojstva biti identična. Dodatna implikacija ovog odnosa jest ta da, pretpostavimo li da su dva hipotetska društva međusobno različita u svojim makro-razinskim svojstvima, tada će se nužno razlikovati i u mikro-razinskim svojstvima (Kim, 1993: 53-83). No, identičnost mikro-razinskih svojstava nije nužan uvjet identičnosti makro-razinskih svojstava, budući da ona mogu biti višestruko ostvariva.<sup>13</sup> Ono što je također potrebno naglasiti jest da se ova mikro-makro relacija ne bi trebala poimati kao uzročno-posljedičnom već više partikularno-univerzalnom, budući da se makro svojstva ostvaruju istovremeno s mikro svojstvima s kojima su supervenijentno povezana. Primjerice, skup dijadičkih relacija između članova neke grupe nisu uzrok mrežne strukture neke grupe, već njezin konstituent (Hedström i Bearman, 2009: 11).



**Slika 9. Mikro-makro relacija kao odnos supervenijencije (Sawyer, 2005: 70).**

<sup>13</sup> Pored supervenijencije, koncept disjunktivne višestruke ostvarivosti makro-razinskih svojstava je, prema Sawyeru, neophodan koncept u dokazivanju ireducibilnog karaktera društvenih svojstava i fenomena. Iako je neki određeni društveni entitet supervenijentan nad skupom mikro-razinskih individualnih svojstava, njega je moguće ostvariti različitim višestrukim kombinacijama individualnih, mikro-razinskih svojstava. Sawyer zapaža sljedeće: „kolektivni entitet koji ima svojstvo „bivanja crkvom“ posjeduje skup individualnih svojstava povezanih sa svakim od svojih komponentnih članova; primjerice, svaka individua  $I_n$  može posjedovati svojstva „vjerovanja u  $X_n$ “ ili „namjeravanja  $Y_n$ “ pri čemu je ukupni zbroj takvih vjerovanja i namjera konstitutivni element crkve. No, „bivanje crkvom“ moguće je ostvariti različitim skupovima individualnih uvjerenja i dispozicija. Jednako vrijedi i za svojstva „bivanja obitelji“ ili „bivanja kolektivnim pokretom““ (Sawyer, 2005: 68).

Dodatna implikacija koncepta supervenijencije jest ta da neko mikro svojstvo **m1** ili makro svojstvo **M1** iz razdoblja **t** može kauzalno utjecati na neko makro svojstvo **M2** u razdoblju **t+1** isključivo putem svojeg uvjetovanja na bazu supervenijencije **m2**, što se često naziva i *kauzalnim fundamentalizmom*. Navedeno je prikazano na shemi 10. (Sawyer, 2005: 69) Ovu relaciju formalizirao je Sawyer u obliku „ireducibilnog kauzalnog zakona društvenog ograničenja“ koji nalaže da „neko društveno svojstvo S u vremenu  $t_1$  može zakonito uzrokovati individualno svojstvo I\* u vremenu  $t_2$  iako baza supervenijencije I u vremenu  $t_1$  zakonito ne uzrokuje bazu supervenijencije I\*.“ (Sawyer, 2005: 71) Primjer ovakve **M1->m2** relacije bili bi razni socijalizacijski procesi ili određena makro-svojstva koja pojedinci uzimaju u obzir prilikom djelovanja. Primjerice, donošenje nečije odluke o pridruživanju određenom društvenom pokretu nerijetko je uvjetovano brojem pojedinaca koji su već članovi nekog pokreta, kao što je Hedström ustvrdio prilikom analiziranja prostorne distribucije švedskih sindikata radnika u 19. i 20. stoljeću. (Hedström, 1994.)



**Slika 10. Kauzalni fundamentalizam. Makro dinamika iz perspektive supervenijencije.**

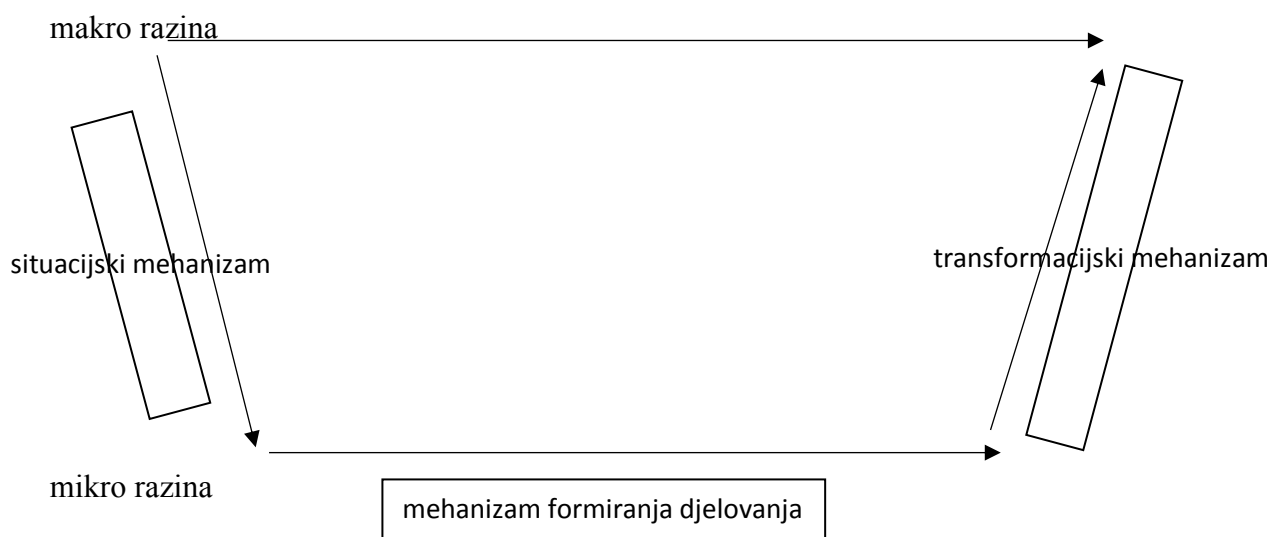
Zasićenost funkcionalističkim, marksističkim i ostalim „velikim teorijama“ odnosno ranije prezentiranim deduktivno-nomološkim i statističko-probabilističkim modelima znanstvenog objašnjavanja dovelo je do značajnog zaokreta ka naglasku na eksplikaciju kauzalnih procesa kojima tumačimo društvene obrasce. Colemanov *makro-mikro-makro* model zauzima istaknuto mjesto u ovim raspravama. Vodeći teoretičari analitičke sociologije

kao što su Peter Hedström ili Richard Swedberg kao polazišnu točku svojih istraživanja uzimaju Colemanov model (Hedström i Swedberg, 1998., Hedström, 2005.).

Coleman smatra da u proučavanju društvenih sustava postoje dvije vrste objašnjenja: jedno ovisi o opažanju ponašanja društvenog sustava tokom nekog vremena, dok drugo podrazumijeva objašnjenja ponašanja nekog sustava na temelju djelovanja koje se nalazi na razini ispod razine sustava (Coleman, 1994: 2-4). Prva skupina objašnjenja odnosi se na makro, sistemsku razinu, dok druga, ona kojoj je Coleman skloniji, na mikro razinu. Pored nekoliko razloga zbog čega je skloniji drugoj skupini objašnjenja jest ta da se opažanja odvijaju na individualnoj razini prema čemu je i objašnjenje koje je utemeljeno u mikro razini očigledno. No, upozorava da „iako se glavnina društvenih znanosti ne bavi individualnim ponašanjem već funkcioniranjem društvenih sustava ponašanja te, obzirom da je većina opažanja usmjerena na individue, središnji intelektualni problem discipline je *tranzicija* od individualne razine – na kojoj se odvijaju opažanja – ka sistemskoj razini, gdje počiva problem od interesa“ (Coleman, 1987: 153-154).

Upravo kako bi modelirao ovu tranziciju od individualne ka sistemskoj razini, Coleman se služi dijagramom, prikazanom na slici 11, adaptiranoj prema (Hedström i Swedberg, 1998: 22). Temeljna logika ovog modela jest prikaz kako makro čimbenici i faktori u nekoj vremenskoj točki utječu na ponašanje individualnih aktera koji nadalje generiraju nova makro stanja u kasnijim vremenskim razdobljima. Za razliku od makrosocioloških koncepcija koje proučavaju isključivo odnos između makro varijabli, početna relacija trebala bi proučavati utjecaj makro varijabli na individualno ponašanje, kao što je prikazano u *situacijskom mehanizmu*, u vektoru 1. Nadalje, potrebno je proučavati i prilagodbu individue spram ovih makrostrukturnih čimbenika, prikazane u *mehanizmu formiranja djelovanja*, u vektoru 2. Konačno, u *transformacijskom mehanizmu* u vektoru 3 vidljiv je mehanizam kojime individue putem svojeg djelovanja i međusobne interakcije generiraju makrostrukturne ishode (Hedström i Swedberg, 1998: 1-31).





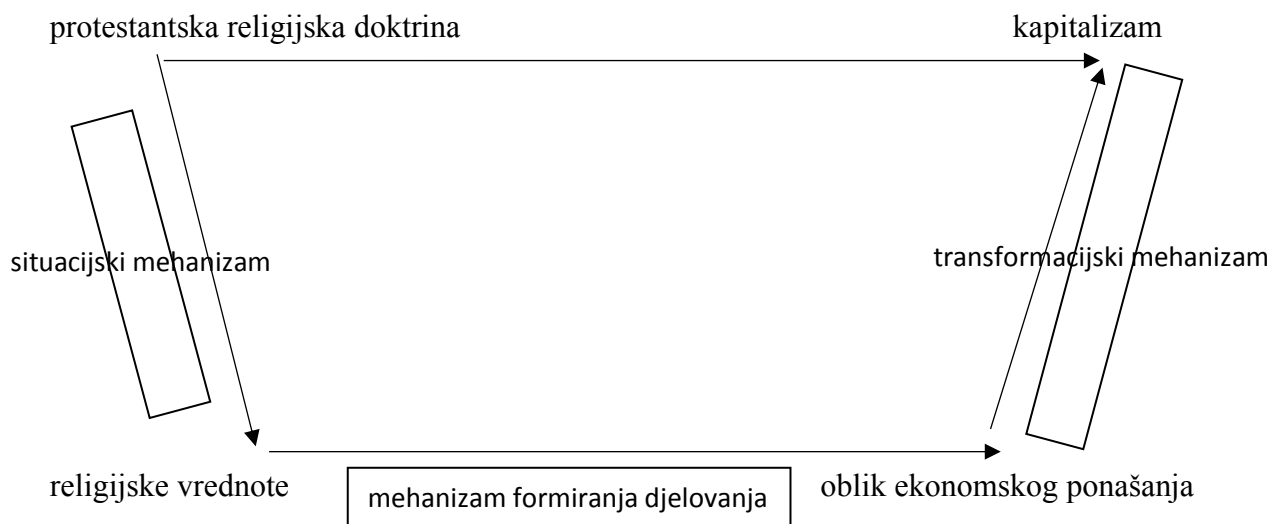
**Slika 11. Colemanov model mikro-makro tranzicije. (Hedström i Swedberg, 1998: 22)**

Umjesto metode agregacije, Coleman smatra da se makro ishodi postižu kombinacijom individualnih djelovanja posredovanim „pravilima igre“. Prema Colemanu, ova pravila su strukturalne okolnosti unutar kojih se odvija individualno djelovanje i definiraju učinak nekog aktera na ostale aktere kao i kombinaciju djelovanja aktera koja dovodi do makro-društvenih ishoda (Coleman, 1994: 19-20). U ovome je sadržan Colemanov metodološki program čije je središnje obilježje racionalno-utilitaran akter orijentiran na maksimizaciju profita odnosno objašnjavanje društvenih fenomena tražeći ravnotežne ishode. Kao primjer mikro-makro tranzicije u sociologiji Coleman navodi Weberovu *Protestantsku etiku i duh kapitalizma*. Sažeto rečeno, Weberovo djelo izražava jednu makrodruštvenu propoziciju, da religijska etika koja obilježava društva koja su postala protestantska za vrijeme Reformacije – točnije ona koja su bila kalvinistička – sadržava u sebi vrijednosti koje su pospješile nastanak kapitalističkog gospodarskog sustava. Na detaljnijoj razini proučavanja, ova se makro-društvena propozicija može razdijeliti u mehanizam od tri propozicije pri čemu prva propozicija sadrži nezavisnu varijablu društva i zavisnu varijablu individue; druga propozicija u kojoj i nezavisna i zavisna varijabla predstavljaju individuum te konačno treća propozicija u kojoj nezavisna varijabla karakterizira individuum a zavisna varijabla predstavlja društvo. Prva propozicija korespondira situacijskom mehanizmu, druga mehanizmu formiranja djelovanja dok treća korespondira transformacijskom mehanizmu. Makro-propozicija kauzalnog utjecaja određene religijske doktrine na nastanak određenog oblika gospodarstva prema Weberu je zapravo posredovana mikro-mehanizmima na

individualnoj razini kojeg obilježava kauzalan odnos određenih vrednota na oblik ekonomskog ponašanja (Weber, 1958.). Ove propozicije se po Colemanu stoga mogu izraziti na sljedeći način:

- 1) Protestantska religijska doktrina generira određene vrednote među svojim sljedbenicima
- 2) Individue koje posjeduju ovakve vrednote usvajaju određeni oblik orijentacije prema ekonomskom ponašanju
- 3) Određene antitradicionalističke orijentacije individua prema ekonomskom ponašanju dovode do nastanka kapitalističkog oblika ekonomske organizacije (Coleman, 1994: 8).

Colemanov se višerazinski makro-mikro-makro model, stoga, može primijeniti i na ove tri propozicije te kao na shemi 12 prikazati na sljedeći način. Gornja horizontalna propozicija predstavlja kauzalnu relaciju religijske doktrine na nastanak kapitalizma koja je posredovana složenim mehanizmom na individualnoj razini. Propozicija utjecaja protestantske religijske doktrine na individualne vrednote predstavlja situacijski mehanizam; propozicija usvajanja određenog oblika orijentacije prema ekonomskom ponašanju predstavlja mehanizam formiranja djelovanja dok posljednja propozicija izrastanja kapitalizma iz određenog oblika ekonomskog ponašanja predstavlja transformacijski mehanizam (Coleman, 1994: 8.).



**Slika 12. Colemanov model primjenjen na Weberovu tezu o nastanku kapitalizma.**

Uviđajući nedostatak ovog agregativnog postupka objašnjavanja nastanka kapitalizma, Coleman, po našem mišljenju, ispravno tvrdi da je određena kombinacija individualnih djelovanja nužna za objašnjavanje geneze nekog makro-društvenog fenomena. (Coleman, 1994: 8-9). Primjerena analiza geneze kapitalizma bi, pored proučavanja utjecaja religijske doktrine na vrednote i ponašanje pojedinaca trebala proučavati i društvenu organizaciju koja je omogućila nastanak kapitalizma. Prema Colemanovom mišljenju, model savršenog tržišta neoklasične ekonomske teorije primjer je veoma uspješnog modela mikro-makro tranzicije (Coleman, 1994: 20).

Polazišna točka neoklasične teorije savršenog tržišta je skup individua koji posjeduju određene funkcije korisnosti i košarice dobara. Pretpostavka je takvog modela utilitaran akter, tj. akter koji se rukovodi načelom maksimiziranja korisnosti. Konačan ishod takvog modela je tržišni ekvilibrijum, tj. ravnotežna cijena i alokacija dobara među akterima nastala kao posljedica međusobnog pregovaranja i razmjene među akterima, tj. kombiniranog djelovanja među individuama.<sup>14</sup> (Babić, 2000: 10-11)

Stoga, iako njegove pretpostavke djeluju samo kao idealni tipovi, Colemanovo je mišljenje da neoklasični model pruža primjereni intelektualni okvir za analiziranje mikro-makro tranzicije.

Slično Colemanu, Hedström i Ylikovski uočavaju da mikro-makro tranzicija nije zasnovana na pukom agregiranju individualnih djelovanja zbog čega zadatak sociologije nije samo pružiti opis individualnog djelovanja već i objasniti zašto individue generiraju određene društvene ishode (Hedström i Ylikovski, 2010: 59-60). Središnja je komponenta ove analize stoga povezivanje mikro djelovanja s makro učincima. Hedström naglašava da je odnos između individualnog i društvenog iznimno složen te da je u njihovom razumijevanju ponekad potrebna uporaba formalno-analitičkih oruđa ili računalnih simulacija, kao što su matematički ravnotežni modeli (Babić, 2000., 2004.) ili tzv. agent-based modeliranje (ABM).

---

<sup>14</sup> Ipak, bitno je naglasiti, da, kao i svaki modeli, model neoklasičnih mikroekonomskih teorija uvelike pojednostavljuje stvarnost te koristi apstraktno-hipotetske pretpostavke. Pretpostavke neoklasičnih ekonomskih modela su atomizirani, autonomni akteri, privatna međusobna razmjena dobara i fiksirane potrošačke preferencije. Također, nema asimetrije informacija i prisutnosti eksternalija, tj. djelatnosti nekog aktera koja utječe na blagostanje drugog aktera na način koji nije obuhvaćen tržištem. Ukratko, primjenom ovih pretpostavki, analiza svakog mikroekonomskog problema se vrši tako da se on izolira od ostalih egzogenih varijabli pretpostavkom *ceteris paribus*, tj. pretpostavkom da sve ostale varijable ostaju nepromijenjene. Tom se pretpostavkom nadomještaju uvjeti kontroliranog eksperimenta karakterističnog za ranije spomenute, zatvorene sustave. Tako se samo jednoj odabranoj varijabli „dopušta“ utjecaj na inicijalni ravnotežni položaj pa se sve rezultirajuće promjene pripisuju djelovanju samo te varijable. Zbog apstrahiranja utjecaja brojnih varijabli, rezultati analize stoga vrijede samo približno. (Babić, 2004: 14)

Složenost ovog odnosa prema Hedströmu je izražena činjenicom da se društveni ishodi ne mogu jednostavno „pročitati“ iz svojstava aktera koji ih generiraju: „predviđanje i objašnjavanje odnosa između individue i društva je presloženo da bi se analiziralo bez uporabe formalnih alata“ (Hedström, 2008: 329). Kao primjere ovakvih alata navodi Olsonov model „neplatiša“ (engl. free-rider problem) i Downsov model kompetitivnosti. Hedström smatra da je nemoguće predvidjeti društvene ishode na temelju mentalnih svojstava aktera (želja, uvjerenja i prilika). Dakle, budući da je svaki pokušaj tumačenja društvenih fenomena isključivo na temelju mentalnih svojstava u konačnici neuspješan, nužno je u svaku analizu ugraditi pretpostavku međuzavisnosti i intersubjektivnosti aktera.

Upravo je uloga ABM-a iznimna u formuliranju istraživačkih hipoteza o međuzavisnosti i kooperativnosti aktera utjelovljenih u društvene mreže te utjecaja ove intersubjektivnosti na samoorganizaciju društvenih entiteta. ABM je uspješan i u otkrivanju i opisivanju kauzalnog slijeda događaja kada oni postanu složenima budući da se iz inicijalnih uvjeta dinamika modela generira postepenim iteracijama (Hedström, 2005: 114-143). Za razliku od sociologa čiji radovi polaze od propozicija teorije racionalnog izbora, primjena ABM-a među teoretičarima analitičke sociologije, omogućava realistične pretpostavke aktera te je više utemeljena u psihološkom realizmu. Usprkos računalnoj osnovi ovih aktera, oni su inherentno društveni budući da posjeduju kognitivnu i društvenu arhitekturu te su sposobni vršiti vlastite kalkulacije i razmjenjivati informacije s ostalim agentima (Wooldridge i Jennings, 1995: 115-152). Drugim riječima, akteri unutar ograničene racionalnosti djeluju heuristički, slijedeći osnovna bihevioralna pravila kao što su običaji, rutine ili norme (Simon, 1982.). Sukladno procesualnom i antipozitivističkom poimanju kauzalnosti analitičke sociologije, logika je ABM-a da kauzalni lanci uzroka i posljedica moraju biti povezani mehanizmima, a ne statističkim korelacijama.

## **5. Zaključak**

Postulati teorija iznesenih u prvom poglavlju ukazuju na njihovo temeljno nejedinstvo u proučavanju društva i društvenih fenomena. S jedne strane, mikrosociološka strategija nastoji društvene fenomene definirati kao agregat ili zbir pojedinaca pri čemu njihovom izučavanju pristupaju isključivo u promatranju individua i njihovih interakcija. Makrosociološke teorije, s druge strane, društvo definiraju kao uređenu i jedinstvenu cjelinu nedjeljivu na pojedince od kojih se sastoji te slijede metodologiju da društvene fenomene nije moguće izučavati bez uporišta u društvenim cjelinama čiji su sastavni dio. Iako ocjenjujemo

da je njihov doprinos u izgradnji sociološke teorijske baze bio izniman, mišljenja smo kako se uspješno sociološko istraživanje ne bi smjelo temeljiti isključivo na jednom od ova dva pristupa. Unatoč njihovoj ontološkoj i epistemološkoj suprotnosti, ustvrdili smo da ove teorije pružaju jednostranu, epifenomenalnu analizu društvenih fenomena proučavajući ga isključivo s aspekta atomiziranih aktera ili kauzalnog učinka društvenih struktura. Rastuća složenost i ubrzanost odvijanja društvenih, političkih, ekonomskih i ostalih procesa ne može se objasniti isključivo redukcionističkim pristupima usmjerenima isključivo na individue ili determinističkim, kauzalnim konceptima koji primjenjuju strukturalistički koncepti usredotočeni na tražanje za deduktivno-nomološkim zakonitostima.

Zapažajući ograničenja ovih teorija u objašnjavanju geneze društvenih fenomena, orijentirali smo se na „integrativni“ pristup socioloških teoretičara iz druge polovice 20. stoljeća nadalje. Prikazom Giddensove teorije strukturacije, Bhaskarovog TMDD-a, M/M modela Margaret Archer i Colemanovim mikro ka makro tranzicijama željeli smo uputiti na intermedijarni pristup u proučavanju društvenih fenomena. Zajedničko ovim pristupima jest da niti individualnoj niti strukturalnoj razini ne pridaju kauzalni primat. Iako u ovom radu usvajamo stajalište da bi individuum trebao biti polazišna točka sociološkog istraživanja, pritom ne podliježemo strogom mikroredukcionizmu, tj. viđenju da bi pojedinac izoliran od društvenog konteksta u kojem se nalazi mogao biti model na temelju kojeg bismo mogli objasniti nastanak društvenih struktura. Naprotiv, naše je stajalište da iako je pojedinac katalizator društvenih fenomena, njega je potrebno pozicionirati u određeni društveni kontekst i mrežu društvenih interakcija iz kojih izrastaju (*emergiraju*) fenomeni na makro-ravni. Iako se poduzimanjem sociološkog istraživanja bavimo proučavanjem određenih makro-ishoda ili makro-pravilnosti, teorijska jezgra objašnjenja takvih fenomena zahtijeva određene mikro-razinske pretpostavke. Pretpostavka na kojoj smo temeljili mikro-razinski pristup u proučavanju makro-fenomena i pravilnosti jednostavna je: za razliku od nestabilnog korelacijskog odnosa između varijabli na makro razini, polazili smo od tvrdnje da je individualno ponašanje uglavnom stabilno i predvidivo u određenim okolnostima.

## 6. Bibliografija

- Afrić, V. (1985.) *Teorija strukturacije u suvremenoj sociologiji: doktorska disertacija*.
- Archer, M.S. (1982.) *Morphogenesis versus Structuration*. u: *British Journal of Sociology*, 33. 455-483.

- Archer, M.S. (1995.) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Babić, M. (2000.) *Mikroekonomska analiza*. Zagreb: MATE.
- Babić, M. (2004.) *Makroekonomija*. Zagreb: MATE.
- Becker, G.S. (1976.) *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press.
- Bhaskar, R. (1979.) *The Possibility of Naturalism*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Bhaskar, R. (1986.) *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso.
- Bhaskar, R. (1998.) *General Introduction*. u: Archer, M. et. al. (1998.) *Critical Realism: Essential Readings*. London and New York: Routledge.
- Bhaskar, R. (2008.) *Dialectic: The Pulse of Freedom*. London and New York: Routledge.
- Blau, P.M. (1981.) *Introduction*. u: *Continuities in Structural Inquiry*. (ur.) Blau, P.M. i Merton, R.K. Beverly Hills: Sage. 1-23.
- Blumer, H. (1969.) *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Brante, T. (2001.) *Consequences of Realism for Sociological Theory-Building*. u: *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 31: 167-195.
- Broad, C.D. (1925.) *The Mind and Its Place in Nature*. London: Kegan Paul.
- Buckley, W. (1967.) *Sociology and Modern Systems Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Carnap, R. (1928.) *The Logical Structure of the World*. Los Angeles: University of California Press.
- Coleman, J.S. (1987.) *Microfoundations and Macrosocial Behavior*. u: Alexander, J.C. et.al. (ur.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley: The University of California Press.
- Coleman, J.S. (1994.) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Collins, R. (1981.) *On the Microfoundations of Macrosociology*. u: *American Journal of Sociology*. 86: 984-1014.
- Cohen, P.S. (1968.) *Modern Social Theory*. London: Heinemann.
- Cowen, T. (1998.) *Do economists use social mechanisms to explain?* u: Hedström, P. i Swedberg, R. (1998.) (ur.) *Social Mechanisms: An Analytical Approach to Social Theory*.
- Durkheim, É. (1982.) *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.

- Durkheim, É. (2005.) *Suicide. A Study in Sociology*. London New York: Routledge.
- Elder-Vass, D. (2010.) *The Causal Power of Social Structures*. New York: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1982.) *Marxism, Functionalism and Game Theory: The Case for Methodological Individualism*. u: *Theory and Society*. 11: 453-482
- Garfinkel, H. (1967.) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Giddens, A. (1976.) *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson
- Giddens, A. (1979.) *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan
- Giddens, A. (1984.) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Hedström, P. (1994.) *Contagious Collectivities: On the Spatial Distribution of Swedish Trade Unions, 1890-1940*. u: *American Journal of Sociology*. 99: 1157-1179.
- Hedström, P. (2005.) *Dissecting the Social. On the Principles of Analytical Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Hedström, P. i Swedberg, R. (1998.) *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Hedström, P. (2008.) *Studying Mechanisms to Strengthen Causal Inferences in Quantitative Research*. u: Box, J.M. et. al. (ur.) *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press. 319-336
- Hedström, P. i Bearman, P. (2009.) *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford University Press.
- Hedström, P. i Ylikovski, P. (2010.) *Causal Mechanisms in the Social Sciences*. u: *Annual Review of Sociology*. 36: 49-67
- Hempel, C.G. (1965.) *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York: The Free Press.
- Hodgson, G. M. (2004.) *The Evolution of Institutional Economics*. London and New York: Routledge.
- Homans, G.C. (1961.) *Social Behavior. Its Elementary Forms*. New York: Harcourt Brace & World, Inc.
- Homans, G.C. (1975.) *What Do We Mean by Social 'Structure'?*. u: Blau, P.M. *Approaches to the Study of Social Structure*. New York: The Free Press.
- Hume, D. (2007.) *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Oxford: Oxford University Press.

- Kim, J. (1993.) *Supervenience and Mind*. New York: Cambridge University Press.
- Kontopoulos, K. (1993.) *The Logics of Social Structure*. New York: Cambridge University Press.
- Landheer, B. (1952.) *Mind and Society. Epistemological Essays on Sociology*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Lawson, T. (1997.) *Economics and Reality*. London and New York: Routledge.
- Little, D. (1991.) *Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Little, D. (1998.) *Microfoundations, Method and Causation: On the Philosophy of the Social Sciences*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Little, D. (2007.) *Levels of the Social*. u: Turner, S.P. i Risjord, M.W. (ur.) *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Amsterdam: Elsevier.
- Lockwood, D. (1964.) *Social Integration and Systems Integration*. u: Zollschan, G.K., Hirsch, W. i Martindale, D. (ur.) *Explorations in Social Change*. Boston: Houghton Mifflin.
- Lukes, S. (1973.) *Individualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Marx, K. (1971.) *Contribution to the Critique of Political Economy*. London: Lawrence and Wishart.
- Marx, K. (1975.) *Grundrisse*. Harmondsworth: Penguin.
- Marx, K. (1976.) *Capital. A Critique of Political Economy. Volume One*. London: Penguin Books.
- Marx, K. i Engels, F. (1998.) *The German Ideology: including theses on Feuerbach and introduction to the Critique of Political Economy*. New York: Prometheus Books.
- McAdam et al. (2001.) *Dynamics of Contention, Cambridge Studies in Contentious Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Merton, R.K. (1975.) *Structural Analysis in Sociology*. u: Blau, P.M. (ur.) *Approaches to the Study of Social Structure*. New York: Free Press. 21-52.
- Nagel, E. (1974.) *Issues in the Logic of Reductive Explanations*. u: Curd, M. i Cover, J.A. (ur.) *Philosophy of Science: The Central Issues*. New York: W.W. Norton. 905-921.
- Piaget, J. (1971.) *Biology and Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Popper, K. R. (1961.) *The Poverty of Historicism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Porpora, D.V. (1983.) *On the Prospects for a Nomothetic Theory of Social Structure*. u: *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 13: 243-264.
- Porpora, D.V. (1998.) *Four Concepts of Social Structure*. u: Archer, M. et. al (ur.) *Critical Realism. Essential Readings*. London and New York: Routledge.



- Ritzer, G. (1997.) *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Rubinstein, D. (1986.) *The Concept of Structure in Sociology*. u: Wardell, M. i Turner, S. (ur.) *Sociological Theory in Transition*. London: Allen & Unwin.
- Russell, B. (1914.) *Our Knowledge of the External World*. London: George & Allen Unwin.
- Sawyer, K.R. (2005.) *Social Emergence. Societies as Complex Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schütz, A. (1932.) *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann.
- Schelling, T.C. (1978.) *Micromotives and Macrobehavior*. New York: Norton.
- Simon, H. (1982.) *Models of Bounded Rationality*. Cambridge: MIT Press.
- Smith, T.S. (1997.) *Nonlinear dynamics and the micro-macro bridge*. u: Eve, R.A. et.al. (ur.) *Chaos, Complexity and Sociology*. 52-63. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sorokin, P.A. (1966.) *Sociological Theories of Today*. New York: Harper & Row.
- Stinchcombe, A. (1975.) *Merton's Theory of Social Structure*. u: Coser, L.A. (ur.) *The Idea of Social Structure. Papers in Honor of Robert K. Merton*. New York, Chicago, San Francisco and Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich. 11-33
- Udehn, L. (2001.) *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. London and New York: Routledge.
- Veblen, T. (1899.) *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: Macmillan.
- Veblen, T. (1909.) *The Limitations of Marginal Utility*. u: *Journal of Political Economy*. 17. 620-636.
- Watkins, J.W.N. (1953.) *Ideal Types and Historical Explanation*. u: *The British Journal for the Philosophy of Science*. 3, 22-43.
- Weber, M. (1958.) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Scribner
- Wooldridge, M. i Jennings, N. (1995.) *Intelligent Agents, Theory and Practice*. Knowledge Engineering Review, 10: 115-152.
- Wrong, D. (1961.) *The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology*. u: *American Sociological Review*. 26: 183-193
- Žažar, K. (2016.) *Konstrukt emergencije – epistemološki, teorijski i metodološki izazovi te praktične implikacije ispitivanja idejnog čvorišta raznorodnih socioloških perspektiva*. u: *Polemos*, 19: 1:51-76.

## Sažetak / Abstract

### O mikrosociološkim temeljima makrosociologije

Od svojih rudimentarnih oblika iz razdoblja socijalne filozofije pa sve do njezine emancipacije od filozofije i afirmacije u posebnu znanost, dijakronijski razvitak sociologije i njezinog predmeta proučavanja obilježila je rastuća interna diferencijacija, heterogenost i složenost. Popraćeno razvitkom znanosti i rastućom kompleksnošću društveno-političkih procesa, sociologiju je neizbježno obilježilo postojanje polarizirajućih škola mišljenja glede proučavanja društvenih fenomena i pojava te primjerene metodologije koja bi se trebala koristiti za njihovo izučavanje. Upravo je postojanje brojnih socioloških dihotomija i motiviralo ovaj rad, koji započinje analizom oprečnih teorijskih koncepcija u sociologiji. Ugrubo sumirano u *genus proximum*, uvriježena je klasifikacija ortodoksnih teorijskih socioloških pristupa u mikrosociološke i makrosociološke pristupe. Dok prvotna orijentacija društvene fenomene definira kao agregat ili zbir pojedinaca, tj. njihov rezultantni proizvod te društvene fenomene proučava isključivo u terminima individua i njihovih interakcija, dotle potonja, s druge strane, društvo definira kao uređenu i jedinstvenu cjelinu nedjeljivu na pojedince od kojih se sastoji te slijedi metodologiju da društvene fenomene nije moguće izučavati bez uporišta u društvenim cjelinama čiji su sastavni dio. Oba pristupa stoga karakterizira epifenomenalizam, jednostrano analiziranje društva u kojemu se jednom entitetu pridaje ontološki prioritet nauštrb onog drugog. Tako mikrosociološki pristupi individuumu pridaju status nezavisne varijable, a društvu zavisne, dok makro pristupi čine suprotno. Pojavom teoretičara i teorijskih pristupa kao što su Anthony Giddens, Roy Bhaskar, Margaret Archer ili James Coleman i analitička sociologija, sociološkim se dihotomijama pristupa na inovativan način. Predstavljanje modela ovih autora i načina na koji su opisali međudnos individualne i društvene ontološke domene središnji je cilj ovog rada.

**Ključne riječi:** mikrosociologija, makrosociologija, teorija strukturacije, morfogenetički/morfostatički model, transformativni model društvenog djelovanja, analitička sociologija, emergencija, supervenijencija, analitički mehanizmi

## **On the microsociological foundations of macrosociology**

From its earliest rudimentary forms in social philosophy to its emancipation from philosophy into a separate science, diachronical development of sociology and its object of study were characterised by increasing differentiation, heterogeneity and complexity. Parallel with scientific development and increasing complexity of socio-political processes, sociology was inevitably characterised by existence of opposite schools of thought regarding its study of social phenomena and events but also regarding the methodology appropriate to study them. It was the existence of sociological dichotomies that motivated this paper, which starts by analysing opposite theoretical concepts in sociology. Roughly summarised into *genus proximum*, two popular orthodox theoretical approaches are microsociological and macrosociological. Whilst first orientation defines social phenomena as aggregate or sum of individuals, (i.e. their resultant product) and studies them exclusively in terms of individuals and their interactions, the latter defines society as an entity irreducible to individuals which are its component parts. Both approaches commit epiphenomenalism, however, a one-sided analysis of society in which one entity is given ontological priority at the expense of other. Microsociological approaches thus treat individual as an independent variable while society is treated as a dependent variable. Macrosociological approaches, on the other hand, treat society as an independent variable, while treating individual as a dependent variable. With the emergence of theorists and theoretical approaches in the works of Anthony Giddens, Roy Bhaskar, Margaret Archer or James Coleman and its adherents in analytical sociology, sociological dichotomies are being treated in an innovative way. Presenting key propositions and components of their models by which they analysed interaction between individual and structural ontological domains is a central goal of this work.

**Key words:** microsociology, macrosociology, structuration theory, morphogenetic/morphostatic model, transformative model of social activity, analytical sociology, emergence, supervenience, analytical mechanism